

назначении выше исчисленной на то суммы просить честь имею разрешения, о чем и губернскому правлению к сведению от меня донесено.

Державний архів Чернігівської області,  
ф. 128, оп. 1, спр. 490, арк. 62–64.  
Рукопис, оригінал.

### **Морозова А.В. До історії ніжинських бруківок**

Публікація представляє документи про стан і ремонт шляхів Ніжина у 1807 р.

**Ключові слова:** Ніжин, міські дороги, мости, вуличне покриття, ремонт шляхів, благоустрій.

### **Морозова А.В. К истории нежинской брушатки**

Публикация представляет документы о состоянии и ремонте дорог Нежина в 1807 году.

**Ключевые слова:** Нежин, городские дороги, мосты, уличное покрытие, ремонт путей, благоустройство.

### **Morozova A.V. To history of Nizhyn setts**

The publication presents the documents about the condition and repair the roads in Nizhyn in 1807.

**Key words:** Nezhin, city roads, bridges, street coverage, repair of ways, equipping with modern amenities.

УДК 94(477.51)(069.51):737-047.37(092)“Спаський”

## ПОВЕРНЕННЯ В НІЖИН (корпус документів з епістолярію І.Г. Спаського)

У фондах Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського (далі – НКМ) зберігається певна частина епістолярію видатного вченого, нумізмата, музейника, ім'я якого носить цей науково-просвітній заклад. І хоча І.Г. Спаський покинув Ніжин у 1930 р., переїхавши на роботу спершу до Харкова, згодом – до Ленінграда, протягом всього довгого життя багатьма ниточками він був пов'язаний із рідним містом, доклавши певних зусиль, аби підтримувати цей зв'язок. Нещодавно НКМ отримав неочікуваний подарунок: під час пам'ятних наукових читань, присвячених 20-й річниці з дня смерті І.Г. Спаського, що проводилися Державним Ермітажем у листопаді 2010 р. в Санкт-Петербурзі, донька вченого Л.І. Вуїч подарувала музеєві кілька листів, адресованих І.Г. Спаському. Їх авторами були ніжинські краєзнавці, музейники, колекціонери, товариші Івана Георгійовича по навчанню в Ніжинському інституті народної освіти (далі – НІНО) у 1920-х роках.

Одним із перших почав листування з І.Г. Спаським завідувач кафедри російської літератури, доцент Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя (далі – НДПІ) Г.П. Васильківський. Він входив до когорти викладачів – організаторів Музею історії Ніжинської вищої школи у стінах alma mater Івана Георгійовича. Тож, на початку 1960-х років він звернувся до натовді відомого вченого з Ермітажу як до випускника цієї школи. Листування тривало й коли Г.П. Васильківський, будучи вже пенсіонером, працював у Ніжинському краєзнавчому музеї, відкритому в 1967 р. Зв'язок вони підтримували близько 20 років, до самої смерті Г.П. Васильківського у 1981 р. Головними темами їх листування були питання, що стосувалися історії Ніжина, біографій видатних його мешканців, доля відомих ніжинських скарбів – Пашківського та Магєрського, знайдених у другій половині XIX ст., новини інститутського життя.

Кілька листів до І.Г. Спаського належать Ганні Захарівні Снітко. Цікава історія її знайомства з Іваном Георгійовичем. Задовго до початку їх листування, ця ніжинська мешканка багато чула про нього від своєї сусідки Калерії Федірівни Дуканової, яка знала Ваню Спаського з дитинства. Остання була подругою його старшої сестри Євгенії, разом із нею навчалася в Ніжинській жіночій гімназії П.І. Кушакевич, згодом на Вищих жіночих курсах у Москві. Коли К.Ф. Дуканова переїхала до Львова, Ганна Захарівна взяла на себе сміливість запропонувати своє товариство відомому науковцю. Іван Георгійович відгукнувся на її лист. Як виявилось згодом вони мали одне захоплення – поштові картки із зображеннями старого Ніжина. З листування видно, що між ними відбувався обмін колекційними екземплярами та фотокопіями поштових карток. За життя Іван Георгійович нечасто відвідував рідне місто, але цікавився тим, як змінювалося з роками його обличчя, в якому стані перебувають старовинні архітектурні споруди. І Ганна Захарівна стала для нього сумлінним інформатором. У 1981 р. Іван Георгійович востаннє приїхав до рідного міста. Тоді вони й зустрілися. Г.З. Снітко подарувала йому старовинний фотоальбом поштових карток із зображеннями старого Ніжина, виданих на початку ХХ ст. Завершуючи земне життя, Іван Георгійович запевнив передати цей подарунок до НКМ – що й зробила його донька під час роботи І Спаських міжнародних наукових читань (жовтень 2010 р.)

Два з отриманих НКМ від Л.І. Вуїч листа написані представницею московського земляцтва ніжинців Раїсою Хацкевич, колишньою студенткою НІНО. Вона звернулася до І.Г. Спаського з пропозицією підтримати вимоги колишніх студентів до керівництва інституту в Ніжині у справі увіковічення пам'яті “А.А.” – Олександра Олександровича Карпека, який був директором НІНО в 1920-х роках. Сам собою лист не надто інформативний, але зберігся машинописний варіант відповіді І.Г. Спаського на нього, який найкращим чином характеризує вченого як принципову людину. Він чітко й аргументовано відстоює свій погляд на питання, при цьому намагаючись не образити дописувача і, водночас, захистити працівників інституту. Це той випадок, який засвідчує оманливу простоту Івана Георгійовича. Як згадував його учень – нині доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України М.Ф. Котляр: “Його [І.Г. Спаського – *авт.*] простота “паче гордості”, він знав собі ціну”. На жаль, щирість і відвертість І.Г. Спаського, нездатність на брехню розцінювалась тими, хто його мало знав, як прямолінійність. Що і доводить відповідь Р. Хацкевич.

Серед авторів листів зустрічається ім'я Віктора Герасимовича Шняка, мешканця м. Борисоглібська Воронежської області (сучасна Російська Федерація). На жаль, не вдалося з'ясувати ким була ця людина, коли відбулося його знайомство з Іваном Георгійовичем. Зміст листів дає можливість припустити, що він був колекціонером, оскільки мова йде про обмін старовинними поштовими картками.

Після смерті І.Г. Спаського в 1990 р. співробітники НКМ продовжили листування з його родиною. Підтримував зв'язок із удовою та донькою вченого тодішній науковий співробітник музею О.С. Морозов. Зараз у Ніжин повернулися 2 його листа та чернетка відповіді на нього доньки Івана Георгійовича Лади Іванівни Вуїч. Головне питання, що цікавило музейника – складний і драматичний період життя Івана Георгійовича – роки безпідставних репресій з боку радянської держави (початок 1930-х років). Обговорювалося питання ідентифікації будинку родини Спаських і заходів з увікові-

чення пам'яті видатного вченого на малій батьківщині. Здійснитися цим намірам судилося лише останніми роками – лише в грудні 2009 р. Ніжинському краєзнавчому музею було присвоєне ім'я видатного земляка, а у жовтні наступного року під час роботи згаданих І Спаських читань на будинку родини Спаських, який колись належав батькові Івана Георгійовича – прот. Георгію Івановичу Спаському, з'явилася меморіальна дошка. Так відбулось повернення І.Г. Спаського до Ніжина.

У пропонованому корпусі епістолярію збережена мова оригіналу листів і їх авторська стилістика з незначними виправленнями відвертих описок і помилок. Пунктуація приведена до норм сучасної літературної російської мови. Реконструйовані частини тексту подані у квадратних дужках. Загальноприйняті скорочення не реконструювалися.

### № 1 – [1962 р.] – [м. Ніжин] – Лист Г.П. Васильківського до І.Г. Спаського

Глубокоуважаемый Иван Георгиевич!

Благодаря добрым людям узнал, что в Ленинграде живет еще один старый нежинец, питомец Нежинского ин[ститу]та. От души поздравляю Вас с наступающим Новым 1963 годом! Желаю, чтобы он положил начало систематической и крепкой связи Вас и Вашей alma mater, подобно той, которую имел Н.С. Державин [1], которую имеет до сих пор Данилов Влад[имир] Валерья[нович] (83 г.) [2] Большая Пушкарская 35, кв. 49.

Вас здесь, в Нежине, помнят дочери Добиаш [3]. Сохранились ли у Вас старые материалы об институте. Если нет, то пришлите нам свою фотографию для музея Гоголя Нежинского института. Недавно мы приобрели памятник проф. Резанову В.И. [4] и скоро установим. Пишите мне.

С уваж[ением] Г.П. Васильковский – зав[едующий] каф[едрой] русс. лит[ерату]ры [5]

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

### № 2 – 09 червня 1963 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.П. Васильківського до І.Г. Спаського

9 июня 1963 г.

Уважаемый Иван Георгиевич!

Кланяюсь Вам с повинной головешкой: не смог я выполнить полностью Ваше поручение. Нашел и посылаю фотокопию портрета В.Г. Ляскоронского (1914 г.) [6], а вот второго, В.Р. Фохта [7], как я ни бился – нигде не нашел. Родственников его нет в Нежине. Есть младший брат в Москве Фохт У.Р. [8]. Адрес даю: Москва А-55, Тихвинский переул., д. 10/12, корпус 5-й, кв. 316, Фохт Ульрих Рихардович. Он доцент лит[ерату]ры. Супруга В.Р. Фохта умерла, а его перед войной забрали, как немца, наши органы и после этого о нем ни слуху, ни духу. Вот пока и все по этому вопросу.

Недавно мы установили небольшой скромный памятник В.И. Резанову, проф. Нежинского Пед[институ]та. Он был уже чл[еном-]корр[еспондентом] АН СССР. Умер в 1936 г. По инициативе его учеников, ныне здравствующих, профессоров П.К. Волонского (Киев) [9], Д.Н. Введенского (Москва) [10], больших энтузиастов Нежинского ин[ститу]та Н.И. Митрофанова [11], Д.В. Соколова [12], В.А. Заболоцкого [13] и А.А. Карпеко (Воронеж) [14] были собраны по подписке средства и заказан мраморный пьедестал с обелиском. Хотели поставить мемориальную доску на доме, где он жил [15], но Черниговский Облисполком отказал (к нему мы обратились с просьбой разрешить). А мотивов никаких.

Скоро буду в Ленинграде: поработаю в библиотеках над своей темой. Зайду обязательно к Вам. Шлю Вам наилучшие пожелания.

С товарищ[еским] приветом Г.П. Васильковский.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

## № 3 – 29 червня 1963 р. – [м. Москва] – Лист М.І. Митрофанова до І.Г. Спаського

29.06.1963

Многоуважаемый Иван Георгиевич!

Недавно я с огорчением узнал, что Черниговский Облисполком без указания мотивов отклонил ходатайство об установлении мемориальной доски на доме, где жил В.И. Резанов (ходатайство возбуждалось, поскольку В.И. Р[езанов] был членом-корреспондентом Ак[адемии] Н[аук] УССР [16]). В Нежинском Институте думают, что вопрос можно поставить на основе писем от старых нежинцев. Вот и я пишу Вам об этом: не сочтете ли и Вы возможным прибавить свой голос в этом вопросе? Письмо надо адресовать в Облисполком, но направить его следует Григ[орию] Петр[овичу] Васильковскому (зав[едующему] кафедрой русской литературы в Неж[инском] Ин[ституте]те), чтобы письма вместе с новым ходатайством Института все сразу пошли в Облисполком. По этому поводу я одновременно пишу всем своим товарищам по Институту, с которыми поддерживаю связь.

Если Вы бываете в Москве, тоя был бы очень рад, если бы Вы сумели найти время для установления личного знакомства. Будьте здоровы!

С сердечным приветом Ваш одноклассник Н. Митрофанов.

P.S. Адрес Г.П. Васильковского: г. Нежин, Черн[иговская] Обл[асть], ул. К. Маркса [17], 1, кв. 15.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

## № 4 – 9 червня 1966 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.П. Васильківського до І.Г. Спаського

9 июня 1966 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Вчера только вернулся из Крыма, где в течение месяца работал председателем Госкомиссии Симферопольского (Крымского) Педагогического ин[ститу]та [18].

С удовольствием прочитал Ваше интересное, насыщенное фактами письмо, которое, безусловно, поможет нам в розысках необходимых музейных материалов. Мне понравилась суровая и горькая правда того, как мы бесхозяйственно относимся к ценнейшим реликвиям своего прошлого, а потом начинаем сожалеть, да уже поздно.

Я лично не житель Нежина. Приехал с Южного Урала, где учился в Златоусте, потом в Москве. Работал в Перми, Тюмени и Свердловске. В Нежине с 1944 года. Но Нежин мне стал родным местом и все, что связано с историей, стало дорогим.

Нам известно об открытках фотографа Малкина [19]. Мы получили несколько штук, как это ни парадоксально, из ГДР, от воинов Советской армии, питомцев Нежинского Пед[агогиче-

ско]го ин[ститу]та. Бывает же такое! Но никто в Нежине не знает о знаменитом Пашковском кладе [20]. Когда это было? Что за клад? Где? Мне известен дом Пашковых по бывш[ей] Миллионной ул., что идет к женскому монастырю. Не здесь ли это было? Из этого дома петлюровцы ночью 1919 г. увели професс[ора] Нежинского инст[иту]та Заболотского Петра Александр[ови]ча [21] и расстреляли за городом.

Я нашел несколько семей – коренных нежинцев, но увы, они ничем не хотят поделиться, хотя старые люди, из них две греческие семьи с богатым прошлым... (Кунилакис [22]). Старушка за 90 лет, но она цепко костлявыми руками держит все, хотя никуда уже не выходит.

Об архиве М.Н. Бережкова [23] я собирал сведения, но увы – его растащили по частям.

Я знаю роман И. Ясинского “Роман моей жизни” о годах учения в Гимназии при Нежинском лицее [24], но романа “Глушь” не слышал. Если его можно достать (у нас в биб[лиоте]ке нет), я с удовольствием прочитаю.

Побывав в Симферополе, я нашел питомца Нежинского ин[ститу]та, теперь профессора языка русского Германович Александра Иллатьевича. Он передал мне интересный альбом с видами старого Нежина. Альбом достался ему от покойного профес[ора] Петухова [25], долгое время работавшего в Нежине, а потом переехавшего в Симферополь.

Очень прошу сообщить подробности раскопок в Нежине, о которых Вы знаете [26]. Желаю Вам доброго здоровья! Будете в Нежине, заходите ко мне на квартиру.

С уважением Г.Васильковский.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

### № 5 – 01 березня 1970 р. – [м. Москва] – Лист Р. Хацкевич до І.Г. Спаського

1.03.1970г.

Здравствуйте, Ваня!

Представляю Ваше удивление, когда посмотрите на автора письма, но А.А. [27] объединял своих питомцев не только при жизни, а так же и после ухода из нее.

Правда, писать Вам должен был Зика Бернштейн, а не я, но он оказался в плену своих обязанностей “нежного дедушки”, а кроме того он еще и лодырь преизрядный – по письменной части, во всяком случае. Сегодня я выяснила, что письма он Вам не написал и мы решили, что вернее будет, если он даст Ваш адрес. Такова предыстория моего письма. А теперь перехожу к сути.

Дело в том, что мы тут – группа москвичей, решили обратиться в Нежинский институт с письмом об увековечении памяти А.А. (письмо, вернее, копию посылаю). Мы уверены, что Вы с нами солидаризуетесь. Вы, нежинцы, там в Ленинграде кажется крепко спаяны и достаточно мне адресоваться к Вам, чтобы все там (я знаю троих) присоединились к нам и, в свою очередь, написали в институт с той же самой просьбой. Мне кажется, что особенно неприемлемых требований мы не поставили. Мы тут с Зикой так подумали, и нам кажется, что письма Вам посылать не стоит, а достаточно указать, что Вы знакомы с нашими требованиями и присоединяетесь к ним. Но думаю, что учить Вас не надо – “сами с усами”.

Теперь второе. Для увековечения памяти А.А. мы, несколько человек, решили выпустить сборник, вернее издать сборник воспоминаний об А.А. Я и Люся Худякова уже такие воспоминания написали, думаю на той неделе переправить в Нежинский институт. Насколько я помню, и Вы и Сеня Лигун [28] тоже были довольно близки с А.А. и неплохо бы Вам тоже взяться за перо и поделиться воспоминаниями. Я думаю, что Вы мне ответите на письмо и поделитесь своими соображениями. Ответ не откладывайте в долгий ящик.

Кроме того, у меня к Вам просьба. Если Вы будете в Москве, постарайтесь связаться со мной по телефону 242-45-39. Лучше всего звоните мне вечером после 7 часов, а еще лучше, если бы Вы зашли. У меня есть довольно интересные письма А.А., ибо переписывались мы с ним можно сказать до последних дней жизни Александра Александровича – мы были дружны и искренне привязаны друг к другу. А Лева мне пишет, что Вы имеете некоторое отношение к Киеву по поводу документов. Ну, ладно, это позже. Все. Я написала в Киев Ане Миронец так же Гале Колесник и Наде Сладковской [29]. Думаю, что общими усилиями добьемся успеха.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка «І.Г. Спаський».  
Рукопис. Оригінал.

## № 6 – 30 березня 1970 р. – [м. Ленінград] – Лист І.Г. Спаського до Р. Хацкевич

30 марта 1970 г.

Дорогая Рая!

Возвращаю Вашу рукопись, которую мы с Сеней прочитали. Конечно, только хорошо, что Вы с Е.Ф. записали и отослали на наш институт воспоминания. Их сохраняют в давно имеющемся там Музее истории института, а может быть, когда-нибудь и опубликуют. Мы с Сеней могли бы написать то же самое и именно поэтому писать нам уже совершенно незачем. Добро бы была возможность охватить воспоминаниями значительный отрезок жизни А.А. Но Вы хотите собрать в неограниченном количестве записи об одних и тех же двух-трех годах нашего общения с А.А., и не задумывались, какая зеленая скучища получилась бы, будь это напечатано в задуманном Вами виде. Ведь книги издаются для живых, а не для мертвых... Несомненно, никто не возьмется за такой сборник, так что этот вопрос можно считать исчерпанным.

Теперь – насчет борьбы, к участию в которой Вы нас приглашаете. Как мы могли понять, предстоит эта борьба, прежде всего с институтом, в котором учился и учил нас А.А. – за выполнение в 5-ти месячный срок всех Ваших требований. Прежде всего, интересно, что сказал бы об этом сам А.А.? Вы поспешили заверить институт, что Вас полностью поддерживают нежинцы-киевляне и нежинцы-ленинградцы, а мы оба, между тем не можем согласиться как с содержанием, так и с тоном Вашего “меморандума”. Будет хорошо, если Вы постараетесь понять нас правильно.

Мы совершенно согласны с тем, что благодарная память об А.А. должна сохраниться в институте. Очень приятно, что кое-что уже сделано и делается там, давно и притом совершенно самостоятельно, своим умом и, главное, без погромыхания демоническими нотками (помните?) на бедных провинциалов из самой столицы! В музее есть и портрет А.А. и какой-то материал его и нашего времени. (Музей с благодарностью принимает все, что ему присылают). Разумеется, он не обходит и несколько десятков лет жизни института после ухода А.А. Есть там и Н.Г. Куис [30], и многие другие; это очень хорошо – это тоже были хорошие, достойные люди, заслуживающие доброй памяти. Мы считаем, что кое-что из Ваших требований даже выполнимо – напр[имер], установка к юбилею мемориальной доски: этот вопрос нужно проводить только через Областное и Республиканское управление Охраны памятников, и, может быть, еще можно успеть. В целом же Ваш документ выглядит наивно и несерьезно.

Между прочим, за нашими делами, мы с Семеном не забываем институт, поддерживаем с ним – через музей – постоянную связь и, когда требуется, приходим ему на помощь: разумеется без всякого поучательства и высокомерия. Мы убеждены, что и сегодня в институте работают достойные, вполне самостоятельные люди, продолжающие дело А.А. и заслуживающие самого уважительного отношения – и совершенно не заслужившие, чтобы не спрося предварительно их мнения, не зная обстановки, им давали “руководящие указания”, да еще в столь катего-

ричном тоне. Из-за этого тона и явной невыполнимости большинства требований мы с Семем и считаем просто неудобным поддерживать такие требования. А уж “борьба”, в которую Вы хотите нас вовлечь, выглядит как своего рода “юбилейный подарок” институту.

Мы знаем, что в Нежине сегодня работают изо всех сил. Многое не ладится, задерживается (кажется, это касается и давным-давно запланированного юбилейного издания). Но, во всяком случае, имеются утвержденная во всех соответствующих инстанциях программа юбилея и план подготовки к нему, которые ломать уже просто поздно. Вы же требуете, выдвигаете свою программу: памятник, доска, переименование, стипендия, издание трудов, издание сборника воспоминаний... И никакой гарантии, что в следующем Вашем письме вслед за проектом музея-мемориала не возникнут еще какие-нибудь величественные планы. Причем в оставшиеся до юбилея считанные месяцы почти все совершенно нереально (согласование памятника – в Правительстве республики, изданий – Министерстве, Комитете по делам печати, Министерстве финансов и т.д. и т.п. Все это делается, разумеется, из беззаветной любви к А.А., который ни похвалить, ни обругать Вас за усердие (ой, как обругал бы!) не может, но, к сожалению, реально обращается против людей, продолжающих его дело. Как ни неприятно, нам с Сеней не миновать изложить и наше отношение ко всему этому для института...

К юбилейной комиссии я никакого отношения не имею и в части приема гостей в Нежине ничего не знаю. Мне кажется, что проще всего писать в Юбилейную комиссию и справиться на что можно рассчитывать (только вежливо и без погромыхивания). Не представляю себе, где все это будет происходить, кого будут пускать, а кого “велено не пущать”. Вероятно, кто-нибудь уже ломает голову над всеми этими проблемами. А мы с Вами во время не подсказали, чтобы крытый стадион построили и мягкие кресла для нас поставили! Это уже в шутку.

Деньги от нас двоих Сеня уже отослал, Верненко знает, а Толя Сцепуро, к сожалению, лежит в больнице и до него не добраться. Свое мнение о том, как нужно сохранить рукописное наследие А.А. я давно изложил и сообщил Доре Павловне [31]. Гос[ударственный] Архив – самое надежное хранилище, а Ваш мемориал – воздушный замок. Я был бы спокоен только узнав, что все документы уже в архиве, и, значит, обеспечены от случайностей и гибели. Кстати, в музее подлинные документы никогда не экспонируются, а только фотокопии, чтобы Вы знали.

Несчастливая и неисправимая привычка у меня быть искренним и говорить то, что думаю. Так что, пожалуйста, постарайтесь понять меня и не обижайтесь. И то – на это послание, будь оно неладно, ушли, с мясом вырванные из рабочих часов три моих вечера. Первые редакции были гораздо энергичнее, а я ведь понимаю, что Вами руководят наилучшие, достойные уважения чувства!

Будьте здоровы, всем привет от нас с Сеней.

И. Спасский.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Машинопис. Чернетка.

№ 7 – [не раніше квітня 1970 р.] – [м. Москва] – Лист Р. Хацкевич до І.Г. Спаського

Ваня!

Получила Ваше письмо от 30 апреля 1970 г. Какая противоположность тому, что было написано так недавно. Признаться, Ваше письмо больше чем удивило меня – оно ранило меня. Главное Ваш тон – тон непогрешимого Папы Римского по отношению к “заблудшей овце”. По-видимому, Вы забыли, что пишете не неопытной наивной девочке, а учителю-орденоносцу, коммунисту, имеющему за плечами довольно-таки солидный жизненный опыт и прошедший нелегкую школу жизни. Что же заставило меня Вам ответить? Первое и основное, прозвучавшая в Вашем письме угроза, что пошлете в институт Ваше с Лигуном CREDO. Вы учили последствия этого? Первое, что сведете

на нет все наши усилия по увековечению памяти А.А. Второе, Вы подумали в какое положение Вы ставите москвичей (инициативную группу). Ведь на письме в институт подписи целого коллектива, в том числе, и Вашего друга Зики, который, кстати, одобрил текст его.

Поэтому, если Вы еще не написали в институт – не пишите, Вас это ни к чему не обязывает. Своим молчанием Вы отмежевываетесь от нас. Теперь отвечаю по существу Ваших “обвинений”.

1. Почему мы указываем на Вашу поддержку? Рассчитывать, во-первых, никому не возбраняется, тем более, если основанием для расчетов служит Ваше хорошее теплое письмо от 4 марта. Во всяком случае, так его поняли все товарищи, собравшиеся 1 апреля на обсуждение ответа института, в том числе Павлик Котельников, Вася Петренко, Зика Бернштейн и др. Почему же Вы отказались от всего, что Вами было написано в предыдущем письме, почему?

2. Что Вы понимаете под борьбой? Неужели какие-нибудь грязные методы, нападки на институт? Напрасно. Я борьбу понимаю совсем по-другому. Свидетельством этому служат письма, (автором которых являюсь я) принятые на нашем собрании и направленные в Неж[инский] Институт и др. организации, чтобы достигнуть хоть небольшого в вопросе увековечения памяти А.А.

Разве что-нибудь оскорбительное есть в этих письмах? Конечно, нет, как не было этого и в предыдущих письмах. Это все Ваши домыслы – плод воображения Вашего и Сени.

3. Вы ставите под сомнение, доволен был бы А.А. нашими хлопотами? Уверена – да. Во всяком случае, больше, чем равнодушием его “трезвомыслящих” друзей. Пишу так уверенно потому, что нас с А.А. связывали глубокая привязанность и взаимопонимание, и я больше чем кто-либо другой знала, как он страдает, что труд его жизни останется неизданным и что сам он не оставит в жизни никакого следа. Вот почему первым пунктом и был поставлен вопрос о создании комиссии по обработке и изданию его монографии. Это отнюдь не значило, что необходимо это сделать к юбилею, как и в ряде др. мероприятий сроки не указывались.

Кроме того, да будет Вам ведомо, что у меня лежат 10 его писем с автобиографией, он хотел, чтобы я написала его биографию, это Вам говорит о чем-нибудь? Наконец, его брат Лева, с которым я поддерживаю переписку и держу в курсе всех дел, пишет слова благодарности мне и Н. Сладковской, что мы не забыли его брата. Что Вам еще надо?

4. Теперь, почему Вы считаете, что я так наивна, что ограничиваюсь в воспоминаниях отрезком в неск[олько] лет. Далеко не так. Во-первых, я обратилась к Лева, чтобы он прислал воспоминания уральцев (он согласен), во-вторых, я собиралась написать однокашнику А.А. – Зеггерсу в Ригу. В третьих, в письме в Неж[инский] Ин[ститу]т я обратилась к А.А. Белану [32]. Видите, как Вы перебарщиваете? Наконец, что Вы член юбил[ейной] Комиссии мне писала Н. Сладковская со слов проф. Васильковского. Кому верить не знаю, на этом кончаю.

Скажу только, что не стоило тратить 3-х драгоценных вечеров на письмо полное демагогии и иронии. Такая “искренность” бывает страшнее любого оскорбления, которое может уложиться в три строчки. Всего доброго.

Хацкевич.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

**№ 8 – 25 жовтня 1976 р. – [м. Ніжин] – Лист Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. гоголя до І.Г. Спаського**

Многоуважаемый Иван Георгиевич!

Огромное Вам спасибо за теплое письмо и фотографии для нашего музея [33]. Мы как раз планируем обновить некоторые стенды, так что присланные Вами документы помогут [организации] интересной экспозиции.



Приезжайте к нам в Нежин. Вы всегда будете в нашем институте дорогим гостем. Еще раз благодарим за фотографии, желаем доброго здоровья, всего самого наилучшего. С искренним уважением.

и.о. ректора – П.Ф. Смирнов  
25.X.1976г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Машинопис. Оригінал.

### № 9 – 26 червня 1977 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.П. Васильківського до І.Г. Спаського

26 июня 1977 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

13 июня я ездил в Киев. Мне хотелось по-больше узнать о Мих[аиле] Мих[айловиче] Новицком [34]. Для этого я зашел в Литературный отдел УРЕ к его редактору Саране Федору Кузьмичу. Добрый, обязательный человек, каких мало! Он направил меня к супруге Новицкого – Раисе Павловне Товстухе (Новицкой). Там я узнал нелегкую судьбу одного из энтузиастов шевченковедов.

18 июня я получил от Раисы Павловны бандероль с фото Новицкого, краткой биографией, а вот 23 июня получаю письмо от Федора Кузьмича Сараны, где он сообщает, что Раиса Павловна внезапно скончалась.

На поиски Новицкого натолкнули Вы, как-то заметив в письме, что однажды Михаил Михайлович показывал Вам в Нежине дом, где когда-то (1846) останавливался Т.Г. Шевченко. И так мне захотелось найти этот дом, отметить его каким-то мемориалом, что я решил искать материалы о Новицком. К сожалению, Раиса Павловна ничего об этом не знает, хотя она и нежинка, но не интересовалась темой. Вся надежда теперь на Вас, Иван Георгиевич! Если приедете – вспомните. Большую услугу сделаете этим городу.

О Л.И. Глебове [35]. Я перебивал у всех почти Бордонос, какие есть в Нежине. Но они не больше, как просто однофамильцы. Беседовал и с той старушкой (94 года), что по воспоминаниям Вашей знакомой, утверждала, будто бы священник Ф. Бордонос жил недалеко от Института. Ничего подобного! Он приезжая из Веркиевки, в Нежине живет с 1924 года и священника Бордоноса не знает. Недавно умерла.

А вот недавно один работник милиции города сказал мне, что его приятель Борисовец рассказывал им, ученикам школы, что в домике, где сейчас живут пожарники (Каланча) жил у своего тестя Бордоноса байкар Л.И. Глибов [36]. Мы с работниками музея (Шоходько [37]) смотрели этот дом. Он несколько перестроен сейчас, убран фронтон, кирпичом облицованы стены.

Как Ваше здоровье? Как прошли дни нумизматики с гостями из ГДР. Думаете ли побывать в Нежине в этом году? Будьте здоровы и благополучны.

С уваж[ением] Г. Васильковский.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

### № 10 – [1977 р. (?)] – [м. Ніжин] – Лист І.Г. Спаського до Г.П. Васильківського

Дорогой Григорий Петрович, забыл Вам написать, что в Москве, будучи на выставке “Москва-Париж”, отыскал вазочку, о которой писал. Это небольшой сосудик в виде “гарбуза” – тыквы – рисунок на обороте. Может быть окажется случай побывать после окончания выстав-

ки у нынешних хозяев и посмотреть на марку или вообще узнать, на чем основывается эта атрибуция. Пока что думаю, что это недоразумение – изготовление фаянса в Нежине.

На моей улице, называвшейся Судейской [38], ближе к зданию суда [39], сразу за перекрестком с ул. Стефана Яворского, на той стороне, что и наш дом, был довольно скромный, как думаю, деревянный, оштукатуренный “Дом трудолюбия”, в котором обитали какие-то старушки. Больше всего запомнилась мне вывеска с этими словами. Потом старушки повымирили и последним, припоминающимся обитателем этого дома был китаец, отставший от красной гвардии и женившийся на русской. У них было, как помнится, трое очаровательных ребят, китайчат улучшенной выделки. Из нашего сада на улицу свешивался грецкий орех – его нет теперь – он этих китайчат очень привлекал, а с самим китайцем я как-то был в ночном дежурстве на улице. Вот если бы раскопать в архиве историю постройки Богоугодного заведения – ведь оно строилось вероятно, чуть раньше Института [40], может быть там понадобилось дерево дома Витгенштейна [41].

Огромная потеря для Нежина гибель этого первоклассного здания, разобранного после войны на кирпич. Это постройка по проекту прославленного Старова [42]. Знаю, что в Железнодорожном музее Ленинграда есть чертежи этого здания или исходный чертеж. Вот готовое здание было бы хоть для Исполкома, хоть для музея – красавец дом. И даже фотографии не сохранилось ни у кого, а между прочим и у Евг[ени] Юрьевны [43] было фото группы медици[нского] персонала госпиталя времен 1-й мировой войны, и она там снята была. Вообще – ужасно, что когда заготавливали кирпич после войны, никто не вспомнил о нашей нежинской “Стене коммунаров” – во дворе этого Богоугодного заведения немцы в [19]18 году изо дня в день в 12 часов, с немецкой пунктуальностью расстреливали захваченных партизан Крапивянского [44]. Какой памятник получился бы, если бы сохранить кусок этой стены. Там, конечно и зарывали расстрелянных и под теперешней застройкой остались безвестные могилы.

В годы моего детства в Графском саду вдоль Магерской улицы [45] была хорошо видна яма от разобранного дома Безбородко, если покопаться там, непременно нашлись бы обломки от кафельных печей, дом был, вероятно, лучший в городе – в нем останавливалась Екатерина 2 по пути в Крым. Где-то между воротами сада и Остром была эта яма.

В Рукописном отделе Публ[ичной] Библиотеки [46] есть альбом рисунков – он, наверное, упоминается [...]

И. Спасский.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Машинопис. Чернетка.

## № 11 – [січень 1980 р.] – [м. Ніжин] – Лист Г.З. Снітко до І.Г. Спаського

Глубокоуважаемый Иван Георгиевич!

Получила Ваше письмо с поздравлениями и добрыми пожеланиями, большое спасибо. Рада, что Вам понравились высланные мною Вам фотокопии открыток, была почему-то уверена, что костела среди видов Нежина, который Вы так свято храните память о нем, у Вашем альбоме нет.

Что касается фамилии Снитко, отвечаю: я ее привезла с Житомирщины (там жила 18 лет). Моя родная фамилия Боброва (из переселенцев в давние времена донского казачества; в старые времена в Нежине были такие фамилии как Бобров, Смелянские, Сучковские и др.) Может быть, помните. А фамилия подруги Вашей кузины вероятно просто однофамильцы, а если они родом из Новогрудка (Белорусь), так возможно, что-то в родословной и было.

А теперь, глубокоуважаемый Иван Георгиевич, если Вы так любезно мне ответили на мое письмо, разрешите обратиться к Вам еще с одним вопросом. Знаю, что Вы работаете в Эрми-

таже. Напишите мне пожалуйста, нет ли в Эрмитаже отдела древнерусской живописи (имею ввиду иконопись). В Русском музее знаю, что есть, а вот в Эрмитаже не знаю. У меня есть небольшая иконка по дереву маслом, датирована 1730 годом. 250 лет это уже возраст, и она без сомнения представляет редкость в наше время. Мне очень хотелось ее передать именно Вам, а как бы Вы с ней поступили – на Ваше усмотрение. Оставлять мне ее нет кому – несмотря на то, что у меня двое детей, им это не нужно. Я прожила тяжелую жизнь, ко всему перенесла инфаркт. Так что жизнь моя на исходе. Мне хотелось бы именно Вам передать эту старину. Напишите, если Вам позволит время.

С искр[енним] уважением и наилучшими пожеланиями к вам и Вашей супруге.

Анна Снитко.

P.S. Посылаю Вам два новых вида Нежина.

Январь 1980 г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

### № 12 – 02 червня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист В.Г. Шняка до І.Г. Спаського

2.06.80 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Пока удалось обнаружить и обменять одну открытку г. Нежина. Посылаю ее Вам. Поиски продолжаю. Вы упоминали, что имеете "Соборную площадь" [47], но так как под одинаковыми названиями часто выпускали виды с разных точек, то возможно подойдет Вам.

На обороте имеется штемпель, судя по твердому знаку – дореволюционный. Видимо и тогда уже были собиратели открыток. Как что появится еще – немедленно пошлю. Как Ваше здоровье? Желаю Вам самого наилучшего, успехов во всем задуманном, крепкого здоровья!

С глубоким уважением.

Ваш Шняк В.Г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

### № 13 – 12 червня 1962 р. – [м. Ніжин] – Лист В.Г. Шняка до І.Г. Спаського

12.06.80 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Получил Ваше письмо, большое спасибо. Очень рад, что посланная открытка г. Нежина интересна для Вас. Поиски открыток г. Нежина продолжаю. Про открытки Киева, Вознесенский спуск и Пинска, Вы мне не писали. Вы просили днепровские плавни, Кинбурн и косу. Нужные Вам Вознесенский спуск и Пинск начну запрашивать. У меня есть открытка Киева "Александровский спуск и гора Св. Владимира", но это, во-первых, не то, во вторых – открытка исписана на стороне изображения.

Ваша работа по 18 веку обещает быть очень интересной, тем более, что этот век еще не осознанно и разрабатывался. Желаю Вам больших удач! Когда можно рассчитывать на выход этой

работы? Наверное, 1981–[19]82 гг.? Я очень мало знаю о вел[иком] князе Георгии Михайловиче. Есть ли что-либо из книг, где более или менее описывается его жизнь, увлечения?

Желаю Вам крепкого здоровья, успехов во всем, исполнения всего задуманного!

С глубоким уважением Ваш Шняк В.Г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка «І.Г. Спаський».  
Рукопис. Оригінал.

## № 14 – 11 липня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.П. Васильківського до І.Г. Спаського

11 июля 1980 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Прошу прощения, что долго не отвечал. Целый июнь месяц жил в Кировограде, где по командировке Министерства Просвещения УССР работал председателем Государственной экзаменационной комиссии Кировоградского Пединститута им. А.С. Пушкина [48]. Потом писал отчет по результатам экзамена.

Вчера побывал у загадочной Вашей корреспондентки Анны Захаровны Снитко [49]. Ею оказалась пожилая женщина лет за шестьдесят, патриот своего города Нежина. У нее есть несколько альбомов фотографий по г. Нежину, статьи из газет и журналов по истории города. Вчера мне не удалось из-за позднего времени осмотреть все фотографии альбома. Надеюсь выбрать более свободное время и по внимательнее осмотреть ее материалы. О Вас она узнала от Калерии Федоровны Дукановой [50] и написала Вам. Калерия Федоровна много рассказывала о Вас хорошего.

К сожалению, увидеть Калерию Федоровну и Вам и мне едва ли удастся. По сообщению Снитко, она нынче не вернулась домой из Львова, где зиму проводила у дочери. Умер зять ее, муж дочери. Они сильно переживали эту потерю. Силы оставляют настолько чувствительно, что ехать в Нежин ей уже нелегко. Скоро придет дочь, продаст дом и все будет кончено.

Я потихоньку работаю вахтером в музее. Давно сдали в редакцию “Мистецтво” очерк-путеводитель по Нежину [51]. Обещали запустить в производство во 2-й пол[овине] этого года. Но как оно будет – трудно сказать.

Сдал и библиографический указатель по литературе о Нежине и Нежинщине [52]. Есть и указание Черниг[овского] Обкома Партии издать, но библиотека Короленко (Чернигов) [53] возьмет дело. Написать легче, чем издать. Недавно побывал и подробно рассмотрел с архитекторами Киева остатки строений усадьбы Черновых на бывшей Миллионной улице. Недалеко от Пашковского дома [54]. Это каменица с подвальными помещениями кладки 17–18 ст. В потолке кольца. Видно, что это была прочная и красивая усадьба с видом на реку Остер и дальше мостом через него. Находилась она по правую сторону, как и Пашковский дом, но до него. Погода только сейчас установилась, тепло и солнечно, а то были дожди и холодно. Если природа не выкинет какого-нибудь колена – урожай будет хорошим. Но пока рост хлебов задерживался, особенно не посчастливилось кукурузе. Здоровье наше сносно, но хвалиться нечем. Приходится поддерживать контакты с медициной, ничего не поделаешь.

Сотрудники наши (молодые) сейчас косят сено в общественном порядке (на музей норма 15 тонн сена). А я с Шоходько В.С. [55] проводим экскурсии. Привет Вам от него. Ну, бывайте здоровеньки и Вы и Ваша супруга Лидия Георгиевна! [56]

С наилучшими пожеланиями.

Г. Васильковский.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка «І.Г. Спаський».  
Рукопис. Оригінал.

№ 15 – 22 липня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.З. Снітко до І.Г. Спаського

Многоуважаемый Иван Георгиевич, дорогой наш земляк, здравствуйте!

Получила Ваше письмо, спасибо большое, но вместе с тем чувствую себя несколько смущенно за свою навязчивость к Вам. С Вашего письма убедилась, как глубоко и на всю жизнь в Вашем благородном сердце сохранилась память, любовь и признательность к своему родному Нежину. Об этом мне говорила Калерия Федоровна, и я, не имея возможности через ее (в связи с ее выездом из Нежина) переслать Вам некоторые виды Старого Нежина и сегодняшнего, поступила несколько навязчиво, но думаю, что Вы меня за это не осудите.

За весь период нашего заочного знакомства я Вам послала 3 письма. В первом послала фотокопию Костела [57] и почтальона с приветом с Нежина. Во втором две цветные открытки, купленные в киоске издат[ельства за] 1978 год – институт и памятник нашему земляку Лисянскому [58]. И, наконец, в третьем письме несколько фотокопий памятников архитектуры (храмы) такими как они есть в настоящее время. И, по-видимому, Вы последнего письма не получили, иногда так бывает по причине независимости от нас.

В дальнейшем, если будет у меня чем с Вами поделиться – вышлю без просьбы, зная, что это будет для Вас приятно. А вот на счет Вашего приезда в Нежин, так я не советую, пока придержитесь, в связи с повышенной активностью солнца. Медицина предупредила нас, людей пожилого возраста, особенно тех, у которых есть какие-нибудь “хроники”, т.е. нарушения здоровья, а они почти во всех нас есть.

Вот пока что все. Желаю Вам хорошего здоровья, бодрости, благополучия, всего того же Вашей супруге. Низжайший земной Вам поклон от Нежина от всего того, что сохранилось из старины до наших дней.

А. Снитко

22.07.80 г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 16 – 07 серпня 1980 р. – м. Ніжин – Лист Г.З. Снітко до І.Г. Спаського

Нежин.

07.08.80 г.

Уважаемый Иван Георгиевич!

Дорогой наш земляк-нежинец, всегда мы Вас таким знали и будем гордиться тем, что где-то живет дорогой человек, родившийся в нашем Нежине. Рады Вашему письму, но вместе с тем беспокоюсь своей вроде бы навязчивостью. Но поскольку нет Калерии Федоровны в Нежине так вместо нее, думаю, Вам будет приятно иногда получить весть с родного Нежина. На днях приехала дочь Калерии Федоровны, Ирина Алексеевна, для продажи мебели и усадьбы. Калерия Федоровна уже в Нежин не приедет, очень слаба. Что касается открытки, о которой Вы пишете, у меня нет, если пришлете – буду очень благодарна. Вашу книгу “Дукачи” [59] я видела и читала у Калерии Федоровны. Очень интересная и в хорошем издании. В Нежине она не продавалась, но я с ней достаточно была ознакомлена. Спасибо за Ваш труд и доставленную радость и гордость за Вас. Пока ничего нет Вам прислать; есть старый Петербург, но он Вам не интересен.

Желаю доброго здоровья и благополучия.

А. Снитко.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

Нежин.  
27.09.80 г.

Многоуважаемый Иван Георгиевич!

Вот теперь отвечаю на Ваше первое письмо, т.к. сразу на кое-что не могла Вас интересующее, ответить. Наш город Нежин стоит на месте, на той же благословенной земле. С каждым годом облик его меняется в лучшую сторону, растет он и ввысь и вширь. У нас уже есть район, который называют Нежин-Новый, это в сторону Носовского шляха [60]. Там построен новый завод “Прогресс” (это филиал киевского Арсенала) и строительство ведется там больших жилых домов. Нежин-Старый нам с Вами так дорог, также принял другой вид: нет уже нежинской грязи, кругом асфальт и главное – очень озеленен, весь утопает в зелени, что очень нравится приезжим, туристам за что нежинцев хвалят даже на страницах местной газеты. А вот что касается архитектурных памятников старины, так и смеются, что нежинцам позорно было допустить их до такого состояния [61]. Но... уже кое-что предпринято и обещают многое сделать. Храм Иоанна Богослова [62] добросовестно отремонтирован, внешне, даже установлен позолоченный крест (там архив). Частично Благовещенский собор. Взятые в леса Николаевский собор и Троицкая церковь [63]. На Николаевском соборе, даже на днях, установлен красивый позолоченный крест. Собор обещают привести в надлежащий вид и открыть какой-то музей. Крест также установлен на Благовещенском соборе. Что касается других храмов, они в жутком состоянии. На очереди будет реставрация Всехсвятской церкви (Греческой), там предполагают открыть картинную галерею [64]. (Только не знаю, где они смогут приобрести такое количество полотен). Так же на очереди церковь Покровы [65]. Если бы все это было сделано, наш бы Нежин маленький, уютный городок принял бы совершенно другой вид (прежний – красивый).

Нежин-озеро, о котором Вы спрашиваете – живет [66]. Были годы такие, что оно почти замирало, а после снова оживало, но в этом году оно особенно красивое, чистое, полноводное. Живой природный ключ подземный не должен умереть. А вот на счет красивого здания с колоннами, бывшего богоугодного заведения, ничего не могла найти. Здание взорвано в годы войны, сейчас там и следа не осталось. Думала через знакомых, может, удастся найти такой фотоснимок, чтобы сделать фотокопию, но мне ответили, что слишком поздно. У некоторых нежинских старожиллов были, но все ушло на поджигание печек.

В Нежине-Старом построена и сдана новая русская школа (по ул. Бывш[ей] Гребинковской и угол бывш[его] переулка Бубы) [67]. Они до этого помещались в здании гимназии Крестинской [68]. Это старое здание теперь стало филиалом школы №7, бывш[ей] гимназии Кушакевич [69]. Так что теперь бывш[ие] две гимназии соединены в одну школу. Сняты старые строения на центральной площади, угол бывш[ей] Киевской улицы и бывш[ей] Почекиной улицы, строят торговый комплекс [70]. Вот пока что все, что я смогла узнать через знакомых, благодаря телефонному разговору, т.к. я никуда уже более 3-х лет не выхожу из дома, не позволяет здоровье.

Если Вас, дорогой наш земляк, что еще интересует, пишите, спрашивайте, я всегда с большой радостью буду отвечать (пока живу). Желаю Вам и Вашей семье крепкого здоровья, благополучия.

С нежинским сердечным приветом к Вам.

А. Снитко

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 18 – 28 жовтня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист В.Г. Шняка до І.Г. Спаського

28.10.80 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Получил Ваше письмо. Большое спасибо. Рад, что открытки доставили Вам удовольствие. Посылаю только что обменянные еще две открытки г. Нежина. В Одессе обнаружил еще две открытки Нежина:

1. Нежин. Городской сад [71].
2. Нежин № 6. Вокзальное шоссе [72].

Попытаюсь их обменять. Как Ваше здоровье, поправились ли после простуды. У нас несчастье – умерла жена сына в возрасте 29 лет, от саркомы.

Желаю всего самого наилучшего!

С глубоким уважением.

Ваш Шняк В.Г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 19 – 01 листопада 1980 р. – м. Ніжин – Лист Г.З. Снітко до І.Г. Спаського

Нежин.

1.11.80 г.

Уважаемый Иван Георгиевич!

Вот снова я Вас беспокою. Но в данном случае возникла необходимость в этом. На днях я получила от Калерии Федоровны ответ на мои два посланные раньше письма. Она, бедняжка, ссылаясь на свою старческую немощь, очень извиняется, что раньше никак не могла собрать свои жалкие силенки и мне ответить. Видно, что очень ослабела дорогая Калерия Федоровна. Очень жаль ее, но ничего не поделаешь – природа берет свое. В своем коротеньком письме она выражает глубокую скорбь о смерти своей дорогой подруги, соученицы – Вашей сестры, ведь они учились даже вместе на Высших женских курсах в Москве. Просит передать Вам свое глубокое соболезнование. Передает сердечный привет Вам и Вашей милой жене Лидии Георгиевне, а так же большое спасибо, что Вы ее навещали будучи в Нежине. Просит Вас не обижаться за то, что не может лично все это написать Вам. Снова таки ссылаясь на свою слабость, конечно же, Вы ее простите. Вот это главное, что я обязана была Вам написать.

О Нежине: за последнее время особенно ничего не произошло. Кажется, я писала уже Вам, что реставрируют памятники архитектуры. Николаевский собор в лесах. Восстановлен даже красивый позолоченный крест. Наш институт готовится отметить свое 160-летие. Упоминали о 120-летию со дня рождения художника-баталиста Н. Самокиша, родившегося в Нежине [73]. Нежин помаленьку строится. Административные органы заставляют город содержать в образцовом порядке. Стало мне известно, что в настоящее время в Нежине проживает 73 тыс. человек из коих и 15 % нет наших коренных нежинцев, все люди приезжие и разношерстные (огорчительно). Вот пока и все. Если что Вас, уважаемый Иван Георгиевич, что будет интересоваться, пишите пожалуйста, всегда буду рада ответить дорогому земляку (пока живу). Шлю самые наилучшие пожелания Вам и Вашей жене. Главное здоровье и благополучие.

А вот с наступающим праздником Октября поздравить чуть было не забыла. Поздравляю и желаю всего самого доброго.

С искренним приветом.

А. Снитко

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 20 – 10 листопада 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.З. Снітко до І.Г. Спаського

10.11.80 г.

Уважаемый Иван Георгиевич!

Получила Ваше письмо с видом старого Нежина. Большое и большое Вам спасибо. Я не менее Вас люблю свой город Нежин и почему-то в старом его виде, несмотря на то, что Нежин молодеет, а откровенно признаться, все как-то не по душе.

Уважаемый Иван Георгиевич, у меня к Вам просьба, но с условием, если это Вам не будет в тягость. Может, кто из Ваших сотрудников помогут в этом деле. Дело в том, что я уже много лет гоняюсь приобрести, если не цветную открытку, так фотокопию портретов братьев Безбородко, старшего канцлера Екатерины 2-й, который отпустил средства для строительства нашего Лицея и его брата, который осуществил строительство. Знаю из прочитанного, что портреты хранятся в Эрмитаже. Нельзя ли их заснять и получить фотокопию их портретов. Если это будет не очень сложно для Вас так пожалуйста осуществить это. Именно для вас это доступно может быть, так как для других запрещено. Буду очень Вам благодарна. Низжайший поклон Вам от старого Нежина, каким Вы его помните еще в свои гимназические годы. Всего Вам самого доброго главное здоровья и благополучия.

С искр[енним] уваж[ением]

А.Снитко

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

№ 21 – 28 листопада 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист Г.З. Снітко до І.Г. Спаського

Уважаемый Иван Георгиевич, дорогой наш земляк!

Не могу себе простить за столь необдуманное письмо, обратившись к Вам с просьбой фотокопий наших давно ушедших меценатов Безбородок. Правда, мне сразу казалось, что это можно сделать все гораздо проще, но это только лишь потому, что было хорошо не продумано. Прошу Вас очень меня извинить. Спасибо, что подсказали, где их можно найти. Я тут же позвонила в библиотеку Института узнать, можно ли, если хранятся у них, познакомиться в читальном зале с книгами, о которых Вы мне писали. Мне ответили, что такие книги есть, но чтобы с ними познакомиться требуется особое разрешение ректора института. Следует написать заявление на его имя и, если он разрешит, с резолюцией на заявлении только тогда они могут их выдать для ознакомления, не более. Эти строгости, по-видимому, связаны с тем, что летом 79 года с Одессы на имя ректора была получена срочная телеграмма о немедленном его выезде в Одесский морской порт, его таможенную, для опознавания ценных томов с печатями библиотеки им. Гоголя гор[ода] Нежина, но прежде бросились в полуподвальное помещение, где хранились все ценности. Оказалось, что самые дорогие, даже уникальные тома исчезли, из следами куда они были унесены. Поехав в Одессу с актом исчезнувших книг; доказательств больше не требовалось. В основном книги вернулись в Нежин на свое место, но самые уникальные успели уже уплыть за границу. Сумел все это сделать сынок одного преподавателя, будучи студентом, ему был разрешен вход в хранилище. Все он там рассмотрел, наметил и в одно прекрасное время унес. И кто же пострадал? Прежде всего институт, потеряв уникамы,



чудом сохранившиеся до сих пор. Пострадал весь коллектив во главе с зав[едующим] библиотекой. Теперь там все новые сотрудники. Ну, и “пострадал” преподаватель – переведен в другой институт, переехав со своей семьей. Ну, и, конечно же, их замечательный сынок.

Что касается нежинских старожилов, так их осталось очень мало и у них все ценное выдуривали приезжие с других городов, рекомендуя себя “больными” на старину. Был и в Нежине один ловчак, у старушек выдуривал, а в Киеве брал большие деньги. Вот таким образом и обобрали наш Нежин, а ведь в нем было очень много чего ценного и даже уникального. Ведь наш маленький уютный городок известен был своей культурой. В нем жило много образованных людей преподавателей, духовенства и так всякого рода образованных культурных людей. Была дорогая библиотека, картины, красивая мебель, но все это сами знаете куда девалось. И если кое-что чудом уцелело до наших дней, так началась “духовная революция”, как назвали нынешние социологи, пошла мода на старину. Эта мода не минула и наш Нежин. И, если, может, что у кого и осталось, так хранят под десятью замками и никому не показывают.

Вот так обстоят дела. Иван Георгиевич, прошу Вас извинить может Вас уже и утомили читая мои каракули, а я все пишу и пишу. Думаю, что Вы уже здоровы и простужаться больше не будете, ведь Вас можно считать уже старожилом Ленинграда и должны полностью акклиматизироваться к его климату и не болеть.

Желаю Вам крепкого здоровья, бодрости, благополучия, а так же всего того же Вашей супруге. Если что интересует пишите, всегда рада Вам ответить.

А. Снитко.

28.11.80 г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

**№ 22 – 06 грудня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист В.Г. Шняка до І.Г. Спаського**

6.12.80 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Получил Ваше письмо с возвратом открыток Пинска. Большое спасибо. 27.02. я послал Вам 2 открытки Нежина и 2 открытки Пинска. Надеюсь, что Вы их получили.

Прошу Вас не беспокоить себя посылкой современных видовых открыток. Я их не собираю. Нет в них той прелести, которую ощущаешь, глядя на старую открытку, не смотря на то (а может быть и поэтому), что современные открытки выполнены на более высоком полиграфическом уровне. Надеюсь, что Вы уже полностью выздоровели и оправились после болезни? До сих пор не удается отыскать “Вознесенский спуск” Киева, хотя разослал запросы всем многочисленным знакомым. Некоторые ищут эту открытку специально для меня. Будем надеяться, что все-таки попадется. Только может быть будет уже поздно?

Желаю Вам крепкого здоровья, всего самого наилучшего!

С глубоким уважением.

Ваш Шняк В.Г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 23 – 10 грудня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист В.Г. Шняка до І.Г. Спаського

10.12-80 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Ваше письмо получил, спасибо большое. Вчера получил книгу, За которую очень Вам благодарен. Я рад, что открытки Нежина доставили Вам удовольствие, а открытка Пинска подходящая. Упомянутые Вами открытки Нежина “Поселяны...” и “Скит...” [74] буду иметь в виду и специально запрашивать, там же и пароконного извозчика зимой. Рад за Вас, что Вы закончили рукопись и отправляете ее в редакцию. Спасибо за присланные открытки Киева и Одессы. Они хотя и современные, оказались интересными. Желаю окончательно поправиться, крепкого здоровья в дальнейшем, больших успехов.

С глубоким уважением.

Ваш Шняк В.Г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 24 – 11 грудня 1980 р. – [м. Ніжин] – Лист В.Г. Шняка до І.Г. Спаського

11.12.80 г.

Дорогой Иван Георгиевич!

Пишу Вам потому, что встретилась открытка “Окружной суд. Нежин” Изд[ание] Маг[азина(?)] А.С. Кадыгробова, печатана в Стокгольме, Гронберг [75]. На открытке слева здание суда, справа сарай, забор, одноэтажный домик. У входа в здание суда стоят 3 человека. Мне кажется, что я посылал Вам такую открытку, но возможно я ошибаюсь. Прошу Вас сообщить.

С наилучшими пожеланиями и глубоким уважением.

В.Шняк

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

№ 25 – 12 січня 1994 р. – [м. Ніжин] – Лист О.С. Морозова до Л.Г. Вуїч і Л.І. Вуїч

Глубокоуважаемые Лидия Георгиевна и Лада Ивановна!

От имени всех сотрудников Нежинского краеведческого музея и всех нежинцев передаем Вам большой привет и самые лучшие пожелания. Посылаем Вам несколько открыток с видами старого Нежина. Есть там места, несомненно, связанные с Иваном Георгиевичем.

В марте этого года мы будем отмечать 90-летие со дня рождения Ивана Георгиевича. В институте планируются исторические чтения для студентов, посвященные Ивану Георгиевичу. Кроме того, мы хотим открыть мемориальную доску на домике Спасских.

Получили приглашение из Эрмитажа, но, к большому нашему сожалению, приехать не сможем, по причине финансовой...

Нам очень необходима Ваша помощь для более четкого установления местонахождения домика Спасских в Нежине. Известно, что до революции они жили в доме № 3 по Судейской улице (не так ли?). С тех пор название улицы и нумерация несколько раз менялись. Наш старейший краевед Владимир Семенович Шоходько, который долго переписывался с Иваном Георгиевичем, установил (хотя и с определенной долей сомнения), что сейчас это дом № 14 по нынешней

улице Грибкинкі (это бывшая Судейская) [76]. Сейчас там расположен детский садик. Мы знаем, что Иван Георгиевич в [19]70-е годы бывал в Нежине и, конечно же, не мог не побывать у своего родного дома. Быть может, он потом рассказывал об этом доме что-нибудь характерное, что могло бы утвердить нас в наших предположениях? К сожалению, мы не совсем уверены, что это именно тот дом. Будем Вам очень признательны за помощь в этом важном и нужном деле.

В нашем музее мы готовим уголок И.Г. Спасского [77]. Там будут в основном фотографии и книги Ивана Георгиевича с его автографами. Будем Вам также благодарны, если Вы выскажете свои советы, предложения и рекомендации в связи с этим уголком. Может быть, поможете нам какими-нибудь материалами, фотографиями. Мы обещаем, что после фотографирования и копирования этих материалов все Вам возвратим.

На одной из старых фотографий мы обнаружили портрет отца Ивана Георгиевича – протоиерея и законоучителя Георгия Спасского. Если нужно, мы этот портрет для Вас переснимем и вышлем.

И наконец, последняя просьба. Она касается самого тяжелого периода жизни Ивана Георгиевича – незаконных репрессий [19]30-х годов. Если Вас это не очень затруднит, напишите нам, пожалуйста, в чем обвиняли тогда Ивана Георгиевича и связано ли это с его связями с украинской интеллигенцией и участием в создании Нежинского музея [78], где он был директором? Будем Вам очень признательны, если Вы поделитесь с нами Вашими воспоминаниями об Иване Георгиевиче.

Еще раз примите самые теплые пожелания из Нежина, крепкого Вам здоровья и успехов в наше нелегкое время.

С уважением,  
Александр Морозов.  
12.01.94 г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка "І.Г. Спаський".  
Рукопис. Оригінал.

**№ 26 – 06 червня 1994 р. – [м. Санкт-Петербург] – Лист Л.І. Вуїч до О.С. Морозова**

6.06.94 г.

Глубокоуважаемый Александр!

(простите, я не знаю ни Вашего отчества, ни возраста, поэтому свое обращение списываю с Вашей подписи).

Прежде всего, прошу извинить меня за долгое молчание: для него есть и уважительные и неуважительные причины. Письмо Ваше и вложенные в него открытки с видами старого Нежина и Педагогического института, а также воспоминания Ф. Проценко [79] – все это дорого для нас, а особенно Ваша память о моем отце. Ваше внимание растрогало нас с мамой. На конференции, которая состоялась в Отделе Нумизматики в Эрмитаже очень сожалели о том, что Вы не приехали, потому что собрались папины ученики и коллеги, которым хотелось по больше узнать о его жизни в Нежине. Я знаю, что организаторы выслали Вам материалы конференции (тезисы, пригласительные билеты). В апреле была открыта выставка, посвященная юбилею Монетного двора и папиному 90-летию. На выставке было много фотографий, папиных книг, связанных с историей Монетного двора и его продукцией и, конечно, нумизматические редкости – Константиновский рубль [80] и др. На открытии было сказано много добрых слов. После этих событий я уехала в командировку в Москву на полмесяца – делать выставку ко дню рождения Пушкина (6 июня). И вот теперь, наконец, могу Вам кое-что послать. Прежде всего, это документы с точным адресом дома Спасских. Наверное, Ваш адрес правильный. На фотографии, сделанной во время папиного приезда в Нежин в 1970-х гг. он стоит перед своим домом. Когда мы были с ним в Нежине в начале 1980-х гг. – я в первый раз, а он в последний, то подходили к этому дому, и там, действительно, был детский сад.

Весной этого года я после сложных перипетий (заявление было подано в феврале прошлого года) получила доступ к его делу, хранящемуся в архиве КГБ. Мы даже попытались ксерокопировать эти бумаги, но получилось очень плохо. Очень многое я переписала от руки. Собираюсь воспроизвести все это на машинке и тогда пошлю Вам и отдам в Эрмитаж (в архив). Он проходил по делу “Русской национальной партии”. История вопроса изложена в публикации Ф.Д. Аш(…)на и В.И. Алпатова “Дело” академика М.Н. Сперанского” – журнал “Известия Академии Наук. Серия литературы и языка. – М., “Наука”, 1993, №2, том 52. – С.77–86. Мне не понравился стиль этой публикации и ее автор, с которым мне пришлось вести переговоры в Москве, т.к. он целый год держал материалы, предоставленные ему КГБ, а мы получали туманные отказы, пока я не съездила на Лубянку. Я хотела бы все это рассказать и показать Вам, кроме того, мы с мамой с радостью предоставили бы Вам на выбор папины фотографии. Правда, все они не нежинского периода, кроме семейного альбома, где он еще совсем маленький. Конечно, нам бы хотелось иметь его студенческую фотографию и фотографию его отца, если для Вас это не очень сложно.

Что касается воспоминаний, то у нас есть кассета, на которую записан папин рассказ обо всей жизни – эта запись была сделана в Новосибирске профессором Н.Н. Покровским в 1980-х гг. В общем, все-таки при первой возможности приезжайте в Петербург.

P.S. Вот, так называемая “формула обвинения” И.Г. Спасского:

А) Будучи завербованным, входил в ячейку к[онтр]р[еволюционной] фашистской организации в Гос[ударственном] Эрмитаже.

Б) Участвовал в переправке разного огнестрельного оружия Украинскому филиалу организации в целях вторжения украинских повстанческих групп организации. Ст. 58-11 УК-10.

Виновным себя не признал, но достаточно изобличается показаниями и очными ставками. Поводом для привлечения папы по этому выдуманному делу послужила выдача сотруднику Харьковского худ[ожественно]-историч[еского] Музея на выставку западноевропейского и восточного оружия (кирасы 16 в., шлемы, мечи, алебарды и т.п.). Папа оказался знаком еще по Харькову с этим сотрудником и его участие состояло [...]

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

## № 27 – 17 травня 1995 р. – [м. Ніжин] – Лист О.С. Морозова до Л.І. Вуїч і Л.Г. Вуїч

Глубокоуважаемая Лада Ивановна и Лидия Георгиевна!

Пересылаю Вам номер газеты “Висти” (“Известия”) Нежинского городского Совета [81], в которой Вы найдете опубликованные воспоминания Ивана Георгиевича о Нежинском музее, которые он написал в 1928 году. Сейчас один экземпляр этих воспоминаний хранится в Нежинском архиве. Мы продолжаем настаивать перед городскими властями об увековечении памяти Ивана Георгиевича. В Нежине произошла смена власти (выборы нового гор[одского] Совета), и поэтому идея с установкой мемориальной доски “утонула” в бюрократическом болоте. Оказывается, что новые власти просто потеряли решение, которое было принято в этом году. Я обещаю Вам, что в этом году дело все-таки доведем до конца [82].

С наилучшими пожеланиями от имени сотрудников музея.

Александр Морозов.  
17.05.95 г.

Науково-допоміжний фонд Ніжинського краєзнавчого музею  
імені Івана Спаського, папка “І.Г. Спаський”.  
Рукопис. Оригінал.

## Коментарі

1. *Державін Микола Севастьянович* (1877–1956), російський (радянський) історик і філолог-славіст, академік АН СРСР, у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (далі – НІФІ) навчався у 1897–1900 роках.
2. *Данилов Володимир Валеріанович* (1881–1970), російський літературознавець і етнолог, народився в Ніжині, навчався спершу у Ніжинській класичній гімназії, потім у НІФІ (1900–1905).
3. Доньки професора НІФІ *Антон В'ячеславовича Добіаша* (1847–1911), який викладав грецьку мову та словесність (античну літературу).
4. *Резанов Володимир Іванович* (1867–1936), визначний український учений філолог, літературознавець, дослідник російської та української літератури, української середньовічної драматургії; позаштатний співробітник ВУАН, член-кореспондент АН СРСР. Уродженець Курської губернії, але від гімназійного часу й до останніх своїх днів проживав і працював у Ніжині (за винятком кількох років учителювання після закінчення в Ніжині гімназії) – спершу як наглядач, згодом як викладач і професор інституту. І.Г. Спаський його пам'ятав і як викладача гімназії, і як професора НІФІ, і як керівника науково-дослідної кафедри, де він перебував у 1927–1930 роках аспірантом. Помер у Ніжині 31 грудня 1936 р. Був похований на території Грецького кладовища, неподалік кладовищенської церкви Св. Олени і Костянтина, поруч із могилою своєї доньки Лілії (†1911). Але надгробок на могилі В.І. Резанова не зберігся (або його й не було?). Сучасний мармуровий пам'ятник установлений на початку 1950-х років за ініціативи кількох викладачів місцевого педінституту. Листування І.Г. Спаського якраз проливає світло на цей епізод, даючи можливість установити особи, до цього причетні, визначити дату й процедуру встановлення нового надгробку.
5. Кафедра російської літератури філологічного факультету НДІП (сучасного Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (НДУ)), на той час – особливо в умовах післявоєнної політики русифікації в Українській РСР – одна з провідних і найбільш престижних кафедр цього навчального закладу.
6. *Ляскоронський Василь Григорович* (1859–1928), український історик, археолог, нумізмат, учень В.Б. Антоновича, автор фундаментального дослідження з історії Переяславської землі періоду Київської Русі. У 1909–1921 роках викладав у НІФІ (та його зреформованих наступниках). У 1921 р. перебрався до Києва, де викладав у Київському Археологічному Інституті. Ймовірно особисто І.Г. Спаський з ним знайомий не був. Але без сумніву – наглядно його знав, був обізнаний, насамперед, із працями В.Г. Ляскоронського з археології. Помер учений у Києві від запалення легень, на яке завхорів під час розкопок підмурків Золотих воріт Міста Ярослава.
7. *Фохт Вальтер Ріхардович* (1862–1940 або 1941), учений-антикознавець, архівіст. Навчався у Ніжинській класичній гімназії та НІФІ, працював учителем указаної гімназії, у 1920-х роках був одним із зачинателів архівної справи на Ніжинщині, до останнього часу його доля була невідомою, але віднайдені чернігівським дослідником А.М. Остряком відомості вказують, що після виходу на пенсію в 1927 р. переїздить до Києва (ймовірно до сина), де або перед початком війни, або на початку її влітку 1941 р. В.Р. Фохт було заарештовано як німецького шпигуна, можливо – розстріляно.
8. *Фохт Ульріх Ріхардович* (*Йоганн Георг Ульріх фон Фохт*) (1902–1986), визначний російський радянський літературознавець, співробітник Інституту російської літератури АН СРСР. Народився й отримав освіту – й середню, й вищу – в Ніжині. Після вчителював кілька років, одночасно був аспірантом Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови. У 1925 р. назавжди виїхав до Москви. Твердження про пряме споріднення його з В.Р. Фохтом досить сумнівне, адже між їхніми датами народження різниця в 40 років. Швидше за все вони були-таки родичами, але Вальтер, ймовірно, доводився Ульріхові дядьком – братом його батька Ріхарда Августовича фон Фохта – професора НІФІ.
9. *Волинський Петро Костянтинович* (1893–1982), український учений-літературознавець, у 1920-х роках викладав у НІНО українську мову та літературу, один із викладачів І.Г. Спаського часу його навчання в НІНО.
10. *Введенський Дмитро Миколайович* (?), випускник НІФІ, філолог, дослідник російської літератури, зокрема, впливу оссіанської європейської літератури на російську.
11. Точно встановити особу М.І. Митрофанова не вдалося. Ймовірно він навчався в 1920-х роках разом із І.Г. Спаським у НІНО.
12. Можливо хтось із родини професора НІФІ *М.І. Соколова* (1854–1906), російського вченого-славіста, літературознавця, етнолога.

13. *Заболоцький Володимир Олександрович* (бл. 1880–?), брат П.О. Заболоцького (див. коментар № 21).
14. *Карпеко Олександр Олександрович* (1891–1969), був вихованцем НІФІ, який закінчив у 1914 р. Працював викладачем класичної гімназії при НІФІ, за радянської влади – спершу завідувачем повітового відділу народної освіти, згодом – політкомісаром і директором НІНО, з 1924 р. – директором київського Вищого інституту народної освіти (сучасний КНПУ ім. М.П. Драгоманова), в 1931–1933 роках – перший заступник наркома освіти УСРР, потім був головою Всеукраїнського радіокомітету, ймовірно зазнав репресій, у роки II Світової війни керував підпільною роботою в Ставропольському краї, після війни жив і працював у Воронежі (РРФСР), де й помер у 1969 р.
15. Місцезнаходження цього будинку поки не встановлене.
16. Тут М.І. Митрофановим допущено помилку – В.І. Резанов не був членом-кореспондентом АН УРСР. Він дійсно балотувався на цю посаду в 1926 р. (тоді ще ВУАН), але став жертвою внутрішньоакадемічних чвар: його кандидатура була заблокована групою акад. М.С. Грушевського лише через те, що висували В.І. Резанова акад. С.В. Єфремов і акад. А.Ю. Кримський. Натомість із 1926 р. В.І. Резанов був членом-кореспондентом АН СРСР. Місцезнаходження будинку, де жив В.І. Резанов поки не встановлене.
17. Один із двох повоєнних житлових будинків-“сталінок”, зведених на початку 1950-х років на центральній площі Ніжина. Однак адресований на вул. Карла Маркса – цю назву історична вул. Міліонна носила з 1921 до 1993 р., коли її перейменували на Овдіївську (цю назву мала вулиця до 1921 р. від Вознесенської церкви, де закінчувалася вул. Міліонна). Цікаво, що перше помешкання І.Г. Спаського в Ленінграді після II Світової війни, коли він влаштувався працювати до Ермітажу, розміщувалося в будинку, який одним із фасадів виходив також на вул. Міліонну, яка починалася від Марсового поля й закінчувалася якраз біля Ермітажу – будівлі Зимового палацу...
18. Сучасний Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського.
19. Власник одного з дореволюційних фотосалонів у Ніжині, приналежність світлин до якого вказує в більшості випадків штамп на паспарту.
20. Ніжинський “Пашківський” скарб римських монет – срібних динарів IV ст., знайдений у 1873 р. неподалік Ніжина біля с. Пашківка (звідси й назва). Найбільший подібний скарб (1312 монет), знайдений на території України, також місти в дві унікальні золоті з дорогоцінним каменем кожна фібули. Одна з них нині експонується в спеціальному золотому сховищі Державного Ермітажу (Санкт-Петербург, Російська Федерація). Г.П. Васильківський мабуть про цей скарб не чув, відтак, намагається пов’язати якийсь із “будинком Пашкова” – житловим будинком кінця XVIII ст., що знаходиться на сучасній вул. Овдіївській (дореволюційній Міліонній).
21. *Заболоцький Петро Олександрович* (1877–1919), учений-філолог, історик, педагог, громадський діяч. Брат В.О. Заболоцького (див. коментар № 13). Брав активну участь у кількох знакових для українства подіях – організації й проведенні 100-річних ювілеїв у 1909 р. від дня народження М.В. Гоголя та в 1911 р. від дня народження Т.Г. Шевченка. Ініціатор відкриття в 1909 р. в стінах НІФІ першого в місті музею – Музею-кімнати М.В. Гоголя. Організатор у 1912 р. і директор Ніжинської міської чоловічої гімназії (до цього чоловіча була лише класична гімназія при НІФІ). Відомий своїми українофільським поглядами, за що, ймовірно, й був убитий денікінцями.
22. Більш вірно “Кунелакіс”. Кунелакіси – один із родів ніжинських греків, що з’явилися в Ніжині в другій половині XVII ст. Тут ймовірно мова йде про *Надію Анастасівну Кунелакіс* (нар. 1878), відомого в Ніжині педагога, кавалера ордену Трудового Червоного Прапора (1939). До революції працювала в земських школах, потім керувала діяльністю шкіл лікнепу, трудовими школами міста та Ніжинського району.
23. *Бережков Михайло Миколайович* (1850–1932), історик, дослідник російської й української історії та історіографії, зокрема, Чернігівщини, джерелознавець. Професор російської історії НІФІ. У 1920-х роках завідував інститутською бібліотекою, був дійсним членом і керівником історичної секції Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови. Один із засновників Ніжинського історико-філологічного товариства при НІФІ (в 1894 р.). Після виходу на пенсію в 1926 р. проживав у Ніжині. Тут помер. Похований на Грецькому кладовищі (сучасне Центральне Троїцьке міське кладовище). Залишив після себе величезний рукописний архів і бібліотеку, які в 1932–1933 роках були передані Центральній науковій бібліотеці АН УСРР (сучасна Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (НБУВ)). На відміну від бібліотеки М.М. Бережкова, яка розпоршилася фондами, рукописний його архів утворив у Інституті рукопису НБУВ окремий особовий

- фонд (ф. XXIII), а також відклався значним пластом у фонді епістолярію (ф. III). З даного повідомлення Г.П. Васильківського зрозуміло, що до НБУВ потрапив далеко не весь архів М.М. Бережкова.
24. З 1832 до 1875 р. на базі зреформованої Гімназії вищих наук князя Безбородька (1820–1830) функціонував ліцей: у 1832–1840 роках – фізико-математичний, у 1840–1875 роках – юридичний, обидва у статусі вищого навчального закладу. В 1840 р., одночасно з відкриттям Юридичного ліцею князя Безбородька в Ніжині, при ньому була відкрита чоловіча класична гімназія, яка проіснувала до 1920 р., коли її перетворили на трудову радянську школу.
  25. *Петухов Євген Вячеславович* (1863–1948), учений-філолог, літературознавець і археограф. У 1889–1895 роках – професор НІФІ, потім викладав у інших університетах Російської імперії. З 1925 р. проживав і працював у Сімферополі (професорував у місцевому університеті). Під час окупації Криму нацистами залишився в Сімферополі, працював у міському радіоуправлінні, за що зазнав переслідувань після повернення в Крим радянської влади.
  26. Про які археологічні дослідження на території Ніжина йдеться мова у листі не відомо. Адаже до початку 1970-х років про такі дослідження наразі невідомо. Потім були лише епізодичні охоронні або розвідувальні дослідження. Можливо, Г.П. Васильківським мав на увазі розкопки в Шестовиці під Черніговом у 1920-х роках, в яких брав участь І.Г. Спаський.
  27. Так у листі тут і далі Р. Хацкевич скорочує ім'я та по-батькові Олександра Олександровича Карпека (див. коментар № 14).
  28. *Лигун Семен Якович* (†1972), друг дитинства І.Г. Спаського, батько його учениці й колеги по Відділу нумізматики Державного Ермітажу Є.С. Щукіної. Уродженець с. Веркіївки (сучасної Вертіївки), що неподалік від Ніжина. Разом навчався з І.Г. Спаським у ніжинській гімназії та НІНО, також переїхав на початку 1930-х років до Ленінграду, де вчителював. Найтісніші дружні відносини І.Г. Спаський і С.Я. Лигун підтримували до часу смерті останнього.
  29. Точно встановити особи усіх згаданих у листі Р. Хацкевич не вдалося, крім того, що всі вони гіпотетично навчалися в Ніжинському інституті. Єдине, що можна допустити – щодо особи Ганни Миронець, то можливо вона була або дружиною, або донькою колеги І.Г. Спаського по аспірантурі в Ніжинській науково-дослідній кафедрі історії культури та мови (а також по навчанню раніше в НІНО) *Івана Дмитровича Миронця* (1900–1937), українського вченого-літературознавця, дослідника творчості М.М. Коцюбинського, редактора академічного видання його творів у 1928 р. Проте, І.Д. Миронець був репресований, коли він працював у Миколаївському державному педагогічному інституті; практично зразу після арешту був засуджений і розстріляний. Відтак, зв'язок між ним і Г. Миронець, що проживала у повоєнній Москві малоімовірний.
  30. *Куїс Микола Іванович* (1890–1938), радянський партійний і державний діяч. У 1924–1930 роках був директором і політкомісаром НІНО, за його керування інститутом зміцнилася матеріальна база, налагодилася динамічна навчальна робота, існувала науково-дослідна кафедра, був запроваджений т.зв. Дальтон-план (лабораторно-бригадний метод навчання); але з іншого боку – посилювався ідеологічний диктат у всіх сферах життя інституту, насамперед, у навчальному процесі, почалися соціальні чистки студентського контингенту й ідеологічні переслідування викладачів. Після Ніжина посідав керівні посади в системі вищої освіти на Дніпропетровщині, з посади ректора Дніпропетровського держуніверситету був знятий у 1934 р. за “лібералізм”, а 1937 р. арештований і розстріляний у виправно-трудовому таборі НКВС. Був також науковим співробітником згаданого науково-дослідної кафедри, керівником семінару підвищеного типу з вивчення марксистсько-ленінської теорії, обов'язкового для всіх аспірантів кафедри. Тож, І.Г. Спаський з ним зустрічався неодноразово.
  31. Ймовірно вдова О.О. Карпеко.
  32. *Білан Олександр Андрійович* (1902–?), доцент НДПІ в повоєнний час. Працював на кафедрі української літератури філологічного факультету (на межі 1940–195-х років завідувач кафедри). Був певний час (ймовірно якраз коли відбувалося листування Р. Хацкевич із І.Г. Спаським) заступником директора інституту з наукової роботи. Цього часу в стінах ніжинського інституту пройшла нова хвиля (після середини 1930-х років) ідеологічних переслідувань, насамперед, серед викладачів українознавчих дисциплін – передусім, історії та літератури. Уся кафедра української літератури була звинувачена в надмірному захопленні творчістю М.Т. Рильського та В.М. Сосюри, й небажанні вести “боротьбу проти націоналістичних проявів цих письменників”.
  33. Сучасний Музей історії Ніжинської вищої школи був створений у середині 2000-х років на базі Музею історії університету (педінституту). Останній утворився в 1927 р. після розділення Інститут-

- ського музею на Музей-кімнату М.В. Гоголя (згодом зреформованого в згаданий Музей історії навчального закладу) та Ніжинський окружний музей. У Інститутському музеї до поділу І.Г. Спаський з 1924 р. був товаришем (заступником) його завідувача, в створеному окружному музеї обійняв посаду директора. Тож увага з боку І.Г. Спаського до музею історії alma mater цілком зрозуміла.
34. *Новицький Михайло Михайлович* (1892–1964), український учений-шевченкознавець, дослідник біографії Т.Г. Шенченка і редактор-видавець його творів. Науковий співробітник Комісії ВУАН для видавання пам'яток новітнього письменства (1920-ті роки). Народився в Ніжині, ймовірно освіту отримав також у Ніжині.
  35. *Глібов Леонід Ілліч* (1827–1893), відомий український поет-байкар, громадський і земський діяч. Навчався у 1849–1855 роках у Юридичному ліцеї князя Безбородька в Ніжині. Згодом у 1863–1867 роках проживав у Ніжині (був висланий із Чернігова за вироком суду у справі М. Носа) у будинку свого тестя Ф. Бордоноса – священика ніжинської Успенської церкви.
  36. Це твердження помилкове. Цегляна будівля на розі вул. Некрасова (кол. Міщанської) та вул. Студентства (кол. пров. Пожежного) другої половини XVIII ст., де буда надбудована пожежна каланча – будинок Ніжинської міської думи. Будинок Ф. Бордоноса знаходиться поруч, на іншому розі перетину цих-таки вулиць (ріг вул. Некрасова та пров. Тупого, що просторово продовжує вул. Студентства).
  37. *Шоходько Володимир Семенович* (1921–2001), один із організаторів і перший директор (у 1967–1986 роках) сучасного Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського, відкритого у 1967 р. За освітою – історик, випускник НДПІ; цікавився місцевими старожитностями, краєзнавчець-аматор, друкувався в місцевій ніжинській пресі з історико-краєзнавчими розвідками.
  38. Сучасна вул. Гребінки (з 1967 р.).
  39. Комплекс будівель Ніжинського оружного суду (діяв у 1864–1919 роках) знаходиться на початку цієї вулиці, зараз там розміщується міська загальноосвітня школа № 1. Складається з головної будівлі та господарчого флігеля, обидва збудовані в другій половині XVIII ст. Перше одноповерхова кам'яниця з господарчим флігелем належали ніжинському грекові М.І. Пелепонову, у якого міська влада їх викупила й перебудувала в 1810-х роках на Присутственні місця. В 1860-х роках будівлі передали судовому відомству, для облаштування тут окружного суду. Відтак, більш правильно називати цей комплекс будівлями Присутствених місць, оскільки для влаштування тут окружного суду споруди не видозмінювалися.
  40. Комплекс будівель Ніжинського богоугодного закладу (богадільні) – основний корпус і 2 бічні флігелі – був збудований у класицистичних формах у середині 1810-х років на території Нового міста (правобережна частина Ніжина). Почав працювати у 1817 р. Цікаво, що саме цього року було завершене будівництво будівлі Гімназії вищих наук князя Безбородька (відкрили за три роки), а також завершено перебудову й відкрито Олександрівське грецьке училище. Будинок Гімназії був збудований на території садиби Вітгенштейнів, у котрих О.А. Безбородько її й придбав. Цілком логічно, що аби почати будувати будівлю Гімназії, спершу потрібно було розібрати будинок у придбаній садибі Вітгенштейнів (він позначений на міських планах кінця XVIII ст.). Тож думка про можливе використання деревини з розібраного будинку Вітгенштейнів для будівництва іншого об'єкту, зокрема, будівлі богоугодного закладу, цілком слушна. В 1943 Р. будівлю богоугодного закладу – найкрасивішу цивільну споруду тогочасного Ніжина, за свідченням мешканців – зруйнували під час відступу нацисти, розвалили згодом розійшлися частково на цеглу серед місцевих жителів, решту спланували й на поруч місця, де був корпус богадільні, збудували наприкінці 1960-х роках універмаг воєнторгу “Зірочка”, бічні флігелі зруйнували під час житлової забудови тодішньої вул. Червоних партизан (у 1993 р. її повернули історичну назву – вул. Московська).
  41. *Вітгенштейн Петро Християнович* (1768–1842), російський військовий, генерал-фельдмаршал, учасник кількох воєнних кампаній, у котрих брала участь Російська імперія. В 1812 р. під час франко-російської війни командував північними військами, що обороняли від наступу військ Наполеона І Бонапарта столицю Російської імперії – Санкт-Петербург. У 1813–1814 роках після смерті головнокомандувача російськими військами М.І. Кутузова-Голєніщева командував закордонним походом російської армії у Європі. Народився в Ніжині, в будинку, про який йде мова в листі (див. також коментар № 40).
  42. *Старов Михайло Єгорович* (1745–1808), російський архітектор, один із основоположників класицизму в російській архітектурі. Проте, про його авторство проекту будівництва в Ніжині богоугодного закладу досі нічого не було відомо. За певною схожістю планування іншого подібного за-



- кладу в Ніжині – богадільні грецького православного братства, близьким часом її будівництва (1818–1820 роки), а також за часом перебування на посаді Чернігівського губернського архітектора, більш ймовірно авторство проекту Ніжинської богадільні А.І. Карташевського.
43. *Спаська Євгенія Юрійвна* (1893–1980), український етнолог і мистецтвознавець; старша сестра І.Г. Спаського, вплив якої був визначальним на формування інтересів молодшого брата (різночитання в її імені по-батькові через взаємозамінність у дореволюційному використанні християнського імені “Георгій” та його народних варіацій “Юрій” та “Єгор”); самого І.Г. Спаського часто в 1920-х роках в документах позначали як “Івана Юрійовича”). Після заслання внаслідок ідеологічних репресій на початку 1930-х років до Казахстану залишилася там жити, досліджувала казахську й киргизьку етнологію.
  44. Щодо розстрілів під стінами Ніжинської богадільні захоплених у полон учасників антигетьманського повстання під керівництвом М.Г. Кропивянского у серпні 1918 р. (відомого як повстання “Червоних партизан”) наразі документальної інформації немає. В даному випадку цієї тези не можна ні підтвердити, ні спростувати. А ось щодо поховання тіл розстріляних повстанців, то їх було поховано на території Вознесенської церкви на території передмістя Овдіївки, з боку якої ці самі “Червоні партизани” й наступали від західної околиці – з Ветхинського лісу – в бік центру Ніжини. Тут-таки поховані й убиті повстанці під час бою. Судячи зі списку на надгробку – полонених було небагато. Відтак, твердження про чисельні й методичні розстріли й масові поховання розстріляних на подвір’ї богадільні видаються не надто переконливими.
  45. Графський сад (парк) – пам’ятка садово-паркового мистецтва другої половини XVIII ст., був висаджений у англійському (ірегулярному) стилі ймовірно Х. Вітгенштейном, коли його територія належала йому до продажу О.А. Безбородьку. Надалі належав Безбородькам і їх нащадкам – О.Г. Кушельову-Безбородьку та Мусінім-Пушкінім, які традиційно були попечителями вищого навчального закладу в Ніжині. В 1879 р. графиня Є.П. Мусіна-Пушкіна спершу парк віддала Ніжинській міській управі в оренду на три роки з умовою відкритого доступу міщанам до парку у вихідні дні; згодом узагалі подарувала парк місту разом із будівлею садиби. Нині остання знаходиться в аварійному напівзруйнованому стані, яку керівництво університету планувало знести задля будівництва тут одного з нових корпусів. Щодо факту зупинки в цьому домі імператриці Катерини II під час її вояжу на південь до Криму – то достовірного підтвердження цього немає, оскільки місцеві перекази “поселяють” августійшу особу то в цьому будинку, то в будинку поміщика, предводителя повідового дворянства М.І. Почеки (сучасна вул. Богуна, тоді – Введенська, а за народною назвою – Почекіна), то в будинку одного з ніжинських греків...
  46. Публічна бібліотека ім. М.Е. Салтикова-Щедрина (м. Ленінград, нині – Російська національна бібліотека (м. Санкт-Петербург (Російська Федерація))).
  47. Площа навколо Миколаївського собору в Ніжині. Зараз частково забудована, частково перетворена під сквер перед собором (частина Гоголівського скверу), сквер ім. Богдана Хмельницького та сквер ім. М.К. Заньковецької. Останній разом із частиною новоутвореної пл. Заньковецької – все, що залишилося від колишньої центральної площі міста.
  48. Сучасний Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.
  49. Див. передмову.
  50. Див. передмову.
  51. Г.П. Васильківський пише про написаний ним нарис-путівник “Ніжин”, перше видання котрого вийшло друком у видавництві “Мистецтво” у 1981 р.; друге – там-таки в 1986 р. Досі це невеличке “кишенькове” видання є єдиним універсальним путівником по Ніжину, багато в чому – незважаючи на ідеологічну витриманість у структуруванні й поданні інформації – залишається цікавим і корисним як для пересічного читача, так і для дослідника регіональної історії...
  52. Очевидно мова йде про спільний бібліографічний покажчик Г.П. Васильківського, Л.В. Студьонової та В.С. Шоходька “Ніжин”, який був виданий у Чернігові у 1983 р.
  53. Чернігівська обласна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка.
  54. Одноповерхова кам’яниця орієнтовно кінця XVIII – початку XX ст. з високим цоколем поверхом не належала поміщиці Пашковської (звідси й назва “Пашковський будинок”) і знаходиться на кол. вул. Мільйонній – сучасній Овдіївській приблизно на півдорозі між її початком від сучасної пл. Леніна та Введенським жіночим монастирем, по правій стороні вулиці, дещо вглибині подвір’я, виходячи північним фасадом у бік р. Остер. Свого часу приміщення будинку власницею здавалися в оренду – так, на початку XX ст. в цокольному поверсі певний час знаходилося Ніжин-

ське комерційне училище. Зараз – це житловий будинок. Де знаходилися залишки садиби Чернових – наразі невідомо. Можливо, на місці післявоєнної новобудови – п'ятиповерхового гуртожитку Ніжинського училища культури та мистецтв.

55. Див. коментар № 37.
56. Дружина І.Г. Спаського – Лідія Георгіївна Вуїч.
57. Римо-католицький костюл Св. Петра і Павла був збудований у 1746 р. на місці дерев'яного, в 1830-х роках перебудований у неоготичних формах. Був спалений у 1943 р. (не з'ясовано ким саме: німцями чи радянською владою, що повернулася) і згодом розібраний місцевим жителями на цеглу. Знаходився на території форштадту поза міськими укріпленнями Старого Міста (посаду), напроти Київської брами міських укріплень. На його місці зараз збудований 4-поверховий гуртожиток Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (на пл. Леніна) та 2-поверхова будівля міської прокуратури (поза гуртожитком, на вул. Овідіївській).
58. *Лісянський Юрій Федорович* (1773–1837), видатний російський мореплавець, військовий морський офіцер (капітан 1-го рангу), засновник вітчизняної океанографії, разом із І.Ф. Крузенштерном керував першою російською кругосвітньою морською подорожжю, під час якої, крім іншого, відкрив невідомий раніше острів у Тихому океані, названий на його честь. Народився в Ніжині, в родині священика Іоанно-Богословської церкви. Пам'ятник (чавунне погруддя на гранітному монументі) установлений і відкритий у 1975 р. посеред скверу, названого на честь Ю.Ф. Лісянського що між вул. гоголя та Богусевича, поруч із церквою, де служив його батько та будинку біля неї, де майбутній мореплавець, власне, й народився. На місці скверу до II Світової війни знаходилася споруда колишнього повітового дворянського зібрання.
59. Книга І.Г. Спаського “Дукати і дукачі України” вийшла друком у 1970 р. в київському видавництві “Наукова думка” з передмовою С.А. Таранушенка. По суті це єдина “ненумізматична” праця вченого. Цю тематику він досліджував ще наприкінці 1920-х років, коли навчався спершу в Ленінградському державному університеті, представивши її як дипломну роботу й плануючи доповнивши захищати як кандидатську дисертацію. Проте, повернувшись до мистецтвознавчої української тематики він зміг тільки наприкінці 1960-х років, переробивши й доопрацювавши дивом уцілілий текст своєї дипломної роботи. Нині Державним Ермітажем готується видання російськомовної версії цієї книги І.Г. Спаського.
60. Г.З Сунітко вказує на багатопверхову забудову 1970–1980-х років південної частини Ніжина – вздовж старої Прилуцької дороги (Вокзального шосе, згодом частини вул. Шевченка), а також пустиря дещо східніше від неї (якій місцеві жителі називали Поле); Носовський шлях, що відгалужується від вул. Шевченка поблизу залізничної станції в бік, власне, м. Носівки “населений”, здебільшого, промисловими об'єктами, що з'явилися в Ніжині якраз у повоєнний час. Наприкінці Носовського шляху був збудований згаданий далі філіал київського заводу “Арсенал” – завод “Прогресс”, який спеціалізувався на виготовленні електронно-оптичного устаткування для оборонної промисловості колишнього СРСР.
61. Пам'ятки архітектури, передусім, культурні споруди, в Ніжині аж до середини 1980-х – початку 1990-х років перебували в жахливому стані. За винятком кількох із них, які використовувалися як складські приміщення чи фондосховища, зі зрозумілих причин – атеїстичної ідеології – не ремонтувалися, лише наприкінці 1970-х років на кошти Українського товариства охорони пам'яток історії та культури почали реставрувати перлину української архітектури XVII ст. – Миколаївський собор (1654–1658). Решту сакральних пам'яток, що густо “населюють” історичний центр Ніжина привели в належний вигляд лише в 1992–1993 роках, коли готувалися до святкування 1000-річного ювілею Ніжина. Натомість, у середині 1950-х років місто взагалі могло позбавитися усіх пам'яток архітектури культурного походження – керівник Міського комітету КПУ, зважаючи на поганий технічний стан пам'яток і на “небажане сусідство” культових споруд з державними установами, школами та дитячими садками, пропонував їх зрівняти із землею...
62. Будівництво мурованої церкви Іоанна-Богослова завершено в 1751 р. на місці ранішої однойменної дерев'яної. Зведена у барокових формах з пізнішою перебудовою у класицистичній манері. Цікавий приклад двуконхового храму і єдиний приклад у Лівобережній Україні церкви з підкліттю (коли в цокольному поверсі знаходилася зимова (тепла) церква) – більш звичний для російської архітектури. Знаходиться на вул. Гоголя, між кол. Дворянським клубом (1899) (сучасна бібліотека НДУ) та сквером ім. Ю.Ф. Лісянського.

63. Благовіщенський собор (1702–1716) – центральна споруда однойменного чоловічого монастиря, п'ятикупольний собор, збудований на кошти митрополита Стефана Яворського (місцєблустителя патріаршого престолу після заборони Петра I обирати патріарха, ніжинського уродженця) та гетьмана Івана Мазепи (звісно до 1709 р.); цікавий також тим, що в одному з бічних куполів собору зберігалася монастирська бібліотека, основу якої складала подарована обителі С. Яворським його власна бібліотека), а також внутрішніми олійними розписами початку XIX ст., виконаними переважно ніжинським майстрами. Миколаївський (або як зустрічається в листах назва “Нікольський”, що не зовсім вірно; в документах дореволюційного часу здебільшого вживалася ще одна його назва – Соборно-Миколаївська церква; саме в цій церкві служив прот. Г.І. Спаський, батько І.Г. Спаського) собор – центральна архітектурна й містобудівна домінанта Ніжина, починаючи від середини XVII ст., коли він був зведений на кошти ніжинських полковників, братів Золотаренків – Івана та Василя (Васюти); розміщувався посеред кол. Соборного майдану (див. коментар № 47). Троїцька церква (1733, також перебудована з ранішої однойменної дерев'яної) розташована неподалік Миколаївського собору, між колишнім Грецьким кварталом і Торговим майданом (на місці укріпленого Нового замку). Ця церква цікава стосовної постаті І.Г. Спаського тим, що поруч розташоване Олександрівське грецьке училище, де в 1896 р. працював законовчителем його батько Георгій Іванович.
64. Грецька церква Всіх Святих (або Всіхсвятська) будувалася впродовж 1760–1805 років (з першою) як святкова – для недільних, урочистих і великих святкових служб на кошти місцевого православного грецького братства. В повоєнний час – зважаючи на її великий розмір – церква Всіх Святих слугувала спершу складським приміщенням, потім у ній знаходився спортзал розташованої поруч загальноосвітньої середньої міської школи № 3. Після переведення останньої до новозбудованого приміщення тут “оселили” головний корпус Ніжинського медичного училища (нині – коледжу), а колишній спортзал планували передати на баланс міського відділу культури і перетворити на картинну галерею. На початку 1990-х років, коли її було відреставровано, планували використовувати як концертну залу – в 1993–1994 р. тут дійсно відбулося кілька концертів, здебільшого, хорової та духовної музики. Потім, після кількарічного міжконфесійного протистояння та спротиву місцевої влади, храм дістався в користування громаді Української Православної Церкви Київського Патріархату. (Цю церкву зараз часто називають “Інститутською” або “Університетською”, оскільки для відновлення в ній богослужінь багато зробили викладачі сучасного ніжинського університету).
65. Церква Покрови Пресвятої Богородиці (перебудована на муровану в 1765 р. на місці дерев'яної церкви Різдва Богородиці) знаходиться немовби “поза” колишнім Новим замком – у східній частині ніжинського Старого міста, на підвищенні, яке, ймовірно, залишилося від Першого (Польського) замку (бл. 1620), що після перебудови наприкінці 1630-х років залишилося поза замковими укріпленнями. В першій третині XIX ст. до західного фасаду була прибудована дзвіниця в класицистичних формах, що дещо знівелювало чудовий вигляд стрімкого тетраконху, розміщеного на своєрідному “островці”-підвищенні, відмежованого на певну відстань від споруд поруч. Покровська церква в Ніжині – унікальний приклад повного архітектурного парафіяльного комплексу, де на обмеженій території згруповані основний храм – домінанта комплексу, дзвіниця (в даному випадку прибудована), окрема тепла (зимова) церква та окремо збудований будинок священника. В повоєнний час – і до середини 1990-х років, попри розміщення в теплій (зимовій) Миколаївській церкві (1842) спортзалу Ніжинської ДЮСШ, будівля якого підтримувалася в задовільному технічному стані, Покровська церква знаходилася чи не в найгіршому стані серед усіх ніжинських пам'яток (гірший стан був хіба-що в Преображенській церкві, напівруїни якої відвідувачі розташованої тоді поруч міської автостанції, перетворили на громадську вбиральню).
66. Розташоване в південно-східній частині міста, Ніжин-озеро є природною водоймою, однією з декількох існуючих до останнього часу навколо історичного центру Ніжина, що залишилися або від давнього русла, або від давньої болотистої заплави р. Остер. Ніжин-озеро – найбільше серед них, живиться підводними джерелами (відтак, ніколи не пересихало). З його існуванням пов'язані кілька ніжинських легенд, найбільш відома з котрих про нібито існувавший колись на його березі (чи на острові посеред озера) уніатський (греко-католицький) монастир, що за якісь гріхи-провини пішов під воду. Історично факт існування уніатського монастиря в Ніжині взагалі досі не підтверджений. Але це не заважає містичній розповіді слугувати джерелом для художніх творів. Так, наприклад, Є.П. Гребінка присвятив цій легенді про Ніжин-озеру невелику поему...
67. Сучасна загальноосвітня школа-гімназія № 3. Її сучасне приміщення збудоване на старій заплаві

- лівого берега Остра в межах Старого міста на початку 1980-х років. Одна з двох у місті тодішніх шкіл із російською мовою навчання. Колишня Гребінкова вулиця – це сучасна вул. Братів Зосим, а пров. Бубы – сучасний пров. Прорізний. *Буба (Буббас) С.К. (?)* – староста Ніжинського грецького братства, багато зусиль доклав до відкриття в 1817 р. Олександрійського грецького училища; наприкінці XIX ст. за провулком закріпилася ця назва або з урядності місцевих греків – провулок знаходився на території грецького кварталу й “підперезував” будівлю згаданого училища, або, можливо, тут-таки знаходився й будинок, де жив С.К. Буббас.
68. Двоповерховий будинок почесного громадянина А.І. Левченка, де з 1912 р. орендували приміщення для жіночої гімназії Г.Ф. Крестинської, розташовувався на початку кол. вул. І-ї Ліцейської (сучасна вул. Леніна), напроти корпусу келій Благовіщенського чоловічого монастиря. В 1920 р. гімназію було перетворено на трудову радянську школу № 2, пізніше – загальноосвітню школу № 3. Після переведення останньої на початку 1980-х років до новозбудованого приміщення, будівлю отримало Ніжинське медичне училище.
  69. Жіночу гімназію П.І. Кушакевич було відкрито в 1878 р. на кошти золотопромисловця й мецената А.Ф. Кушакевича, який для облаштування гімназії для дівчат у пам’ять про померлу дружину подарував власний будинок на вул. Гоголівській (сучасна вул. Гоголя). У цій гімназії навчалася, крім інших, Євгенія Юрїївна – старша сестра І.Г. Спаського, а також у 1897 р. працював законовчителем їх батько Г.І. Спаський.
  70. Київська вулиця – сучасна вул. Шевченка, щоправда, тільки до закінчення сучасної її бульварної частини, – далі починалася вул. Вокзальна (або Вокзальне шосе). Після розміщення на території Київського шляху військової частини – її продовжили до залізничної станції. Починалася вулиця від Київських воріт міських укріплень XVII–XVIII ст. (на місця сучасної пл. Леніна). Теперішню назву вулиця отримала ще в 1921 р. Але цілком можливо, що радянська влада під час першої хвилі перейменувань назв вулиць у Ніжині кілька з них лише підтвердила, залишивши задія ілюзорності поваги до “української тематики” запроваджені в 1919 р. за влади Директорії УРН: Шевченка, Богдана Хмельницького та Богуна. Іменем останнього була найменована дореволюційна вул. Введенська, яка починалася там, де й вул. Київська, але йшла не на південь, а на захід, паралельно вул. Мільонній (яка з 1921 р. до 1993 р. носила ім’я К. Маркса – тут уже не посперечаєшся: назву дали саме за радянської влади). Але ця вулиця мала й народну назву – “Почекіна”, за прізвищем М.І. Почеки, писаря Ніжинського полку, після скасування полкового устрою – предводителя дворянства Ніжинського повіту, секретаря (того ж писаря) Ніжинської міської управи. На цій вулиці стояв будинок М.І. Почеки – “у Єлизаветинському стилі, з колонами” (поки цю пам’ятку не ідентифіковано). Але за одним із переказів саме в цьому будинку з 27 на 28 січня 1787 р. ночувала імператриця Катерина II під час подорожі на південь – до шойно прирощених земель імперії (джерела кажуть інше – ночівля була в будинку О.А. Безбородька, нещодавно придбаному у Вітгенштейнів). Торговий же комплекс, про спорудження якого інформує Івана Георгійовича Г.З. Снітко – збудований на початку 1980-х років універмаг “Прогрес”, нині перетворений на критий ринок.
  71. Ймовірно на листівці зображений міський Миколаївський парк (сучасний парк ім. Т.Г. Шевченка).
  72. Частина сучасної вул. Шевченка від закінчення кол. вул. Київської (закінчення сучасної бульварної частини) до залізничної станції. Ймовірно це досить відома на сьогодні листівка, де у правій частині світліни на обочині вулиці стоїть жінка в капелюшку, довгій сукні та з парасолькою у лівій руці.
  73. *Самокиш Микола Семенович* (1860–1944), видатний український художник-баталіст і анімаліст, неперевершений майстер зображення коней, яких любив із дитинства – народився у флігелі Ніжинської поштової контори, де його батько служив і як начальник контори проживав із сім’єю тут-таки. Навчався в Ніжинській класичній гімназії, де навчався малюванню у Р.К. Музиченька-Цибульського.
  74. Листівка із зображенням дореволюційного скиту Ніжинського Введенського жіночого монастиря у Ветхому – урочищі поза західною околицею Ніжина, поруч із Вехрозівдвяним (Красноострівським) Георгіївським чоловічим монастирем, який після заснування в 1716 р. Благовіщенського чоловічого монастиря в історичному центрі Ніжина був підпорядкований останньому. Зміст першої зі згаданих поштівок з такого скорочення не зрозумілий.
  75. Ймовірно, мова йде про досить відому листівка із зображенням частини західного та перспективи південного фасаду будинку Ніжинського окружного суду, сфотографованого з точки посеред вул. Судейської (в напрямку до вул. Стефана Яворського).

76. Нумерація будинків у межах історичної частини Ніжина дійсно кілька разів змінювалася – як через об’єктивні, так і через кон’юнктурні причини. Щоправда, перший чинник вплинув несуттєво – забудова в цій частині міста, зокрема, вул. Судейської (сучасної вул. Гребінки), кількісно практично не змінилася. А ось найбільш радикальна перенумерація відбулася десь наприкінці 1920-х років, коли всі вулиці в межах Старого міста “розвернули” на 180°. У 1926 р. безіменне розширення вул. Шевченка (кол. Київської), де від неї відгалужувалися вулиці К. Маркса (кол. Мільонна), Богуна (кол. Введенська) та Комінтерну (кол. Кушакевича) отримало статус площі, площа – ім’я І. Франка, і до цієї площі перемістився адміністративний центр Ніжина, оскільки тут, на розі вулиць Шевченка та Гоголя, у колишньому двоповерховому готелі Благовіщенського чоловічого монастиря розмістилися органи місцевої влади, насамперед, окружний виконком. Відтак, нумерацію слід було починати від центру (раніше центром вважався Соборний майдан – з іншого боку вул. Гоголівської). Будинок Спаських із близького розташування до початку вулиці по правій, непарній стороні (відповідно маючи № 3) враз опинився майже наприкінці вулиці, знаходячись відтепер по лівій, парній стороні – звідси й сучасний № 14. У повоєнний час, з огляду на великі розміри – навіть для того часу – будинку, тут був облаштований дитячий садочок, який проіснував майже до середини 1990-х років. Після цього будинок і подвір’я отримала в оренду одна з громад місцевих православних конфесій, а на території саду був збудований приватний житловий будинок. Нині будинок Спаських – пам’ятка історії місцевого значення, у 2010 р. взята на державний облік як об’єкт культурної спадщини України, пов’язаний із видатними історичними особами.
77. На жаль, ця ідея досі не була реалізована. Натомість, у ході роботи І Спаських читань (1–3 жовтня 2010 р.) була ухвалена резолюція щодо можливості й доцільності музеєфікування будинку Спаських з перспективою влаштування тут або Музею ніжинських родин, або Музею Спаських.
78. Мова йде про Ніжинський окружний музей, створений у 1927 р. після поділу Інститутського музею ІІНО на Музей-кімнату М.В. Гоголя та, власне, окружний музей. Першим директором останнього був І.Г. Спаський.
79. *Проценко Федір Данилович* (1867–1942), культурний і громадський діяч, організатор низки культурних закладів у Ніжині – Народного дому, самодіяльного театру, оркестру, народного хоту й інших. Певний час працював ц ІІНО та НДПІ, але в 1934 р. на хвилі боротьби з буржуазним націоналізмом був звільнений, оскільки ще з дореволюційного часу був активним українофілом. Проживав у власному будинку у Волосному пров. (сучасний пров. Шкільний), що був справжнім культурним центром. Один із його синів А.Ф. Проценко (1902–1984) – відомий український музикант, Заслужений артист України, професор Київської консерваторії. Онука Л.А. Проценко (1927–2000) – український історик, архівіст, пам’яткознавець, дослідник київських некрополів, засновник української біографічної некрополістики. Ф.Д. Проценко залишив по собі рукопис “Мистецькі спомини” (виданий у Ніжині в 1993 р.), що є фактично літописом культурного життя в Ніжині останньої третини ХІХ – першої третини ХХ ст.
80. Одна з найбільш рідкісних російських монет. Випущена в 1825 р. у зв’язку з передбачуваним коронуванням Великого князя Костянтина Павловича. Проте, через його відмову від престолу й коронування молодшого брата Миколи вже виготовлену монету в обіг не запускали, навпаки – довгий час тримали її існування в секреті. У світі відомі лише кілька примірників цієї монети. Першим і найбільш знаним дослідником Костянтинівського рубля був І.Г. Спаський.
81. Ніжинська міська газета “Вісті” почала видаватися наприкінці 1994 р. як орган Ніжинської міської ради. На її сторінках, особливо впродовж перших кількох років видання, був надрукований значний масив історико-краєзнавчих, в т.ч. біографічного спрямування, публікацій. Більшість біографій, оприлюднених на шпальтах газети “Вісті” середини 1990-х років, стосувалися невідомих, забутих, насамперед, несправедливо репресованих земляків-ніжинців. Серед таких й була публікація про Івана Георгійовича Спаського авторства О.С. Морозова.
82. Крапку в цьому питанні було поставлено 1 жовтня 2010 р., коли в межах проведення в Ніжині І Спаських читань була встановлена й урочисто відкрита меморіальна дошка на будинку Спаських, з означенням на ній найбільш яскравих представників цієї родини: прот. Г.І Спаського та його дружини Юлії Миколаївни, а також їх дітей – Євгенії, Феодосія та Івана, що стали відомими науковцями, громадським діячами.

*підготовка до друку та переднє слово Наталії ДМИТРЕНКО (Ніжин),  
коментарі Сергія Зозулі (Київ–Ніжин)*

**Повернення в Ніжин (комплекс документів з епістолярію І.Г. Спаського) підготовка до друку та передне слово Наталії ДМИТРЕНКО (Ніжин), коментарі Сергія ЗОЗУЛІ (Київ–Ніжин)**  
Уперше вводиться до наукового обігу корпус джерел з епістолярію українського та російського радянського історика-нумізмата, музейника І.Г. Спаського. Корпус джерел який містить кореспонденцію, отриману відомим науковцем від кореспондентів-ніжинців, і де, здебільшого, відображена “ніжинська тематика” – проблеми збереження культурної спадщини Ніжина, післявоєнного розвитку міста тощо.

**Возвращение в Нежин (комплекс документов из эпистолярия И.Г. Спасского) (подготовка к печати и предисловие Натальи ДМИТРЕНКО (Нежин), комментарии Сергея ЗОЗУЛИ (Киев–Нежин))**

Впервые вводится в научный оборот корпус источников из эпистолярия украинского и российского советского историка-нумизмата, музейщика И.Г. Спасского. Корпус источников содержит корреспонденцию, полученную известным ученым от корреспондентов-нежинцев, и в котором преимущественно отобразена “нежинская тематика” – проблемы сохранения культурного наследия Нежина, послевоенного развития города и т.п.

**Returning to Nizhyn (complex of documents from the epistolary legacy of I.G. Spas'kiy) (preparation to the print and preface of Nataliya DMYTRENKO (Nizhyn), comments of Serhiy ZOZULYA (Kyiv–Nizhyn))**

The corps of sources from the epistolary legacy of the Ukrainian and Russian soviet historian-numismatist and museum worker I.G. Spas'kiy is entered to the scientific appeal in the first time. This corps of sources contains correspondence got the known scientist from Nizhynians and contains mostly “Nizhyn themes” – problems of protect of Nizhyn’s cultural legacy, post-war development of this town etc.



Учасники Пам'ятних наукових читань, присвячених 20-річчю від часу смерті І.Г. Спаського біля його могили на Волковському кладовищі у Санкт-Петербурзі. *Справа наліво:* М.П. Сотникова, В.Л. Янін з дружиною, Л.І. Вуїч (до повідомлення *Н. Дмитренко* (стор. 159–162))